

עבודת גמר בספרות

מערכות יחסים לא מיטיבות ביצירותיו של עגנון

עיסוק וניתוח של מערכות היחסים הזוגיות ביצירות "הרופא וגרושתו", "פנים אחרות", "פרנהיים", "האדונית והרוכל", "והיה העקוב למישור" ו"סיפור פשוט"

מנחה : מוטי פרי

מגישה : תמר ארליך

הקדמה

קודם כל, אני רוצה להודות למשפחה שלי, ההורים שלי, אחים שלי וסבתא שלי, לחברות שלי שהיו איתי, הקשיבו לי ועזרו לי להמשיך לעבוד. בנוסף, ברצוני להודות תודה גדולה ליעל יוסטוס-סגל, המורה המלווה, על ההכוונה, הסבלנות והעידוד הבלתי פוסק. תודה שהיית שם לכל שאלה, הערה או התלבטות. התמיכה שלך הייתה משמעותית עבורי, והובילה אותי לתובנות חדשות ומעניינות לאורך העבודה כולה. תודה מיוחדת למוטי פרי, המנחה, על הליווי המקצועי, ההערות המחכימות וההשקעה הרבה בתהליך העבודה. תודה על הסבלנות, ההכוונה המדויקת והיכולת לחדד את רעיונותיי, ועל הדחיפה המתמדת להעמיק וללטש את הכתיבה. ללא התמיכה, הידע וההכוונה של שניכם, העבודה הזו לא הייתה מגיעה למקומה הנוכחי. תודה רבה רבה על ההזדמנות ללמוד מכם ועל הדרך שעברנו יחד.

אני זוכרת את תחילת כיתה י"א, כשהתחלתי לשאול את עצמי מה באמת מעניין אותי ומה השאלה או הנושא שארצה לעסוק בהם לעומק. הבחירה לא הייתה פשוטה עבורי – היה לי חשוב מאוד שהנושא שאבחר יהיה קרוב ללבי, בעל משמעות, כזה שיהיה מלווה בתחושת חיבור עמוק, שיגרום לי לרצות להשקיע, להתרגש, ולהתמסר לעבודה לאורך השנה וחצי הקרובות. לא רק שהנושא היה צריך לגעת ללבי באותו הרגע, אלא גם להיות בעל ערך עבורי בעתיד, גם לאחר שאסיים את העבודה.

כשהתחלתי לגבש את הכיוון שלי, הבנתי שהספרות היא המקום הטבעי והנכון עבורי. מאז שאני זוכרת את עצמי, הספרות היא חלק בלתי נפרד מחיי – הכתיבה והקריאה תמיד היו בשבילי יותר מתחביב; הן היו דרך לבטא את עצמי, להבין את עולמי, ולהתחבר לאחרים. מעבר לכך, הרגשתי שהעבודה הזו היא הזדמנות להעמיק את הידע שלי בתחום הספרות העברית ולהבין אותה מזווית אקדמית, מחקרית, כזו שתאפשר לי להרחיב אופקים ולהעשיר את עצמי.

המפגש עם עגנון, שהיה מאוחר יותר בתהליך, נעשה בהכוונה ובהנחייה. לאחר שחשבתי על הנושא המרכזי שמעניין אותי – מערכות יחסים – התחלתי לחפש יצירות ספרותיות שדרכן אוכל לחקור את הסוגיה לעומק. עגנון, עם היכולת הייחודית שלו לצייר מערכות יחסים מורכבות ומרתקות, נראה לי כבחירה מעניינת ומתאימה עבורי. כך, דרך שילוב של אהבה אישית לספרות והעניין העמוק שלי ביחסים אנושיים, הצלחתי לגבש נושא לעבודה שהפכה למסע משמעותי ומשנה תפיסה עבורי.

תוכן עניינים

1	מבוא
	חלק ראשון - אהבה, פרידה ומה שבאמצע: ניתוח ספרותי ופסיכולוגי של מערכות היחסים, יחד עם התאמת מערכות היחסים להגדרה פסיכולוגית
8	• הרופא וגרושתו
13	• פנים אחרות
18	• פרנהיים
22	• האדונית והרוכל
27	• והיה העקוב למישור
32	• סיפור פשוט
41	חלק שני – עין נוספת: עיון משווה ביצירות ובמערכות היחסים שבהן
45	חלק שלישי - יחסינו לאן: מה שניתן להבין ממערכות היחסים המתוארות ביצירות
49	סיכום – בעולמנו שלנו: סיכום התובנות והשפעתן על חיינו
50	ביבליוגרפיה

שאלת המחקר בה אעסוק בעבודה זו היא מדוע הזוגות ביצירותיו של עגנון לא חיים "באושר ועושר עד עצם היום הזה"? כלומר, מדוע אין למערכות היחסים שעגנון כותב סוף טוב, כזה שאנו מצפים לו? ראשית, אבהיר ואסביר שלא אעסוק בכל יצירותיו של עגנון כדי לענות על השאלה הזו. אתמקד בשש יצירות מסוימות, המציגות מגוון רחב של מערכות יחסים, דמויות ומצבים, וכן של סגנונות שונים ותקופות שונות בכתיבתו של עגנון.

היצירות שבחרתי לחקור הן: "הרופא וגרושתו", "פנים אחרות", "פרנהיים", "האדונית והרוכל", "והיה העקוב למישור" ו"סיפור פשוט". שלוש מהיצירות – "הרופא וגרושתו", "פנים אחרות" ו"סיפור פשוט" – נכללות בקובץ **על כפות המנעול** שמעצם שמו והאזכור של שיר השירים, ניתן להבין כי מערכות היחסים המוצגות בו אינן אידאליות ואינן מסתיימות ב"אושר ועושר"¹. מעבר לכך, על אף שכל היצירות נכתבו על ידי אותו סופר, הן מייצגות מנעד רחב של מערכות יחסים, דמויות ורגשות, מה שמעצים את העניין בבחינת ההבדלים ביניהן ואת השפעתם על המסר הכולל העולה מהן. יתרה מכך, כל היצירות האלו נלמדות במערכת החינוך הישראלית, הן במסלול הממלכתי והן בממלכתי-דתי, עובדה המעידה על חשיבותן בתרבות ובחברה הישראלית. חשיבות זו מחייבת התייחסות מעמיקה, במיוחד כאשר מדובר במערכות יחסים שאינן בהכרח בריאות או אידיאליות. מסיבות אלו בחרתי לעסוק דווקא בשש היצירות האלו ולבחון את ההיבטים הללו בתוכן.

אקדים ואגיד שש"י עגנון, מגדולי הסופרים העבריים וזוכה פרס נובל לספרות (1966), הוא יוצר ייחודי המשלב כתיבה עמוקה על נפש האדם ומערכות יחסים מורכבות עם השפעות מסורתיות ותרבותיות. יצירותיו חושפות את השבריות, הכמיהה והמתח שבין אהבה, אכזבה ותקווה, תוך בחינת ההשפעה ההדדית בין עולמן הפנימי של הדמויות לבין המציאות החברתית שסובבת אותן. לצד זאת, יצירתו גם משקפת תהליכים רחבים יותר של מסורת יהודית והתמודדות עם עולם משתנה, אך מעל לכל היא נוגעת באוניברסליות של החוויה האנושית. כתיבה על עגנון ויצירותיו אינה רק חקר העבר או ההיסטוריה הספרותית, אלא גם דרך להעמיק את הבנתנו על הרגישות והמורכבות של חיי האדם, על יחסים בין-אישיים, ועל הקונפליקטים שמעצבים את זהותנו.

כעת, כדי לחקור את מערכות היחסים בסיפוריו של עגנון, יש להגדיר מערכות יחסים לא בריאות ומערכות יחסים רעילות באופן כללי, לפי הגדרותיה של ספרות המחקר הפסיכולוגית. כמו כן, אגדיר את הקטגוריות שלפיהן אחקור את מערכות היחסים. בעקבות זאת, יש להגדיר את הקשר התיאורטי בין פסיכולוגיה לספרות. אתחיל בהגדרת ובאפיון מערכות היחסים לפי ספרות המחקר, ואמשיך להגדרת הקשר בין פסיכולוגיה לספרות.

על מנת שאוכל לאפיין את הזוגיות כבריאה, לא-בריאה, גבולית או רעילה, אגדיר כמה קריטריונים שנמצאים בכל זוגיות שהיא. הקריטריונים שבחרתי בהם הם הדדיות, אמון ונאמנות, תקשורת ותמיכה ושליטה. קריטריונים אלו נמצאים על ספקטרום כלשהו, ומיקומם בספקטרום הזה משתנה בין מערכת יחסים אחת לשנייה. למשל, קריטריון הנאמנות יכול להיות נוכח לגמרי בזוגיות בה אין

¹ הירשפלד, אריאל. "אנטומיה של עגינות". לקרוא את ש"י עגנון. אחוזת בית, 2011, עמ' 92-93. פסיק, הספרייה הדיגיטלית. <https://ebooks.psyk.io/pdfViewer/1705>

תקשורת טובה ולהפך. יחד עם החלוקה הזו לקטגוריות, אתייחס גם להגדרות ספרות המחקר הפסיכולוגית, שעליהן אפרט בחלק זה. חשוב לציין שהגדרות של מערכות יחסים, וכן הקריטריונים שבחרתי בהם מושפעים מתפישות חברתיות ותרבותיות. כלומר, הציפיות החברתיות מזוגיות במזרח הרחוק לא זהות לציפיות חברתיות מזוגיות בימי הביניים, ולכן אתרכז בעבודה זו בהגדרות המושפעות ומבוססות על תפיסה מודרנית ומערבית.

לפי המאמר "התמסרות והיעתרות, כניעה והשתלטות במערכת יחסים זוגית", מערכת יחסים בריאה, של היעתרות והתמסרות, היא מערכת יחסים בה יש צד "מתמסר", המתחיל להיפתח לשני ולהתקרב אליו, והצד השני, "הנעתר", מקבל את ההתמסרות ומסכים לה (עמ' 226).² מערכת יחסים כזו מאפשרת מצב של "התרוממות נפשית", שמתאפיין במיתון חרדות, תקשורת פתוחה, והכלה וחיזוק המסייעים להבנה בין שני הצדדים. כאשר מתקיימת ההתמסרות, הצד "הנעתר" יכול לחוש תחושות שונות, שישפיעו על הזוגיות. מצד אחד ההתמסרות יכולה להיות לו נעימה, ומכך תתפתח זוגיות כזו, של תקשורת פתוחה, הכלה והבנה (עמ' 227). מצד שני, הוא יכול גם להירתע ממנה ולפתח מצוקה שנובעת מגורמים שונים, שתצמצם את תחושת ההתמסרות והיעתרות. במצב כזה, עלול להתפתח מצב של "כניעה והשתלטות" (עמ' 227).

מערכת יחסים של כניעה והשתלטות היא מערכת יחסים לא-בריאה. לטענת פרויד, מערכת יחסים כזו קורית מכיוון שלנו, בתור בני אדם, יש דחף להשתלטות (עמ' 227). דחף זה נובע ממעין רצון ראשוני ולא בהכרח מודע להראות לעצמנו שאנחנו בעלי יכולת-כל, כך שאנחנו יכולים לשלוט באדם אחר ולהרוס אותו (עמ' 227). מנגד, גנט טוען שיש צורך להרוס ולפגוע באדם אחר דווקא כדי שישרוד את הפגיעה ולא ייכנע לנו. כשהאדם האחר "ישרוד", נגלה שאנחנו לא בעלי יכולת-כל, וכך נגלה את האהבה שלנו אליו (עמ' 227). לטענת גנט ופרויד, דחפים אלו הם טבעיים, אך כדי שמערכות היחסים שלנו לא יהפכו לכאלו, עלינו לשלוט בהם ולא להשליך אותם על בני ובנות הזוג שלנו. יתר על כן, נטען שבכל מערכת יחסים יש תנועה מתמדת, ותקופות בהן אחד מתמסר יותר והשני מתרחק, ולהפך. כלומר, הזוגיות היא דינאמית ונעה בין תקופות, ולא נשארת לאורך כל הזמן באותו המקום (עמ' 227), ואתייחס גם לכך בעבודת המחקר הזו.

מערכת יחסים מסוג זה, של כניעה והשתלטות, מתאפיינת בהיבטים שמשתנים בין אדם לאדם ובין זוגיות לזוגיות. חלק מהיבטים אלו הם שיבושים בתקשורת ובהבנה זה את זה/זו דרך מעשים ומילים. היבט זה יכול לבוא לידי ביטוי באופנים שונים, למשל בכך שבני הזוג לא יצליחו להתחיל או לנהל שיחות על דברים שמפריעים להם בזוגיות. במצב מן הסוג הזה, השיחות יכולות לא להתנהל כלל, וכך בסופו של דבר הנושא יפתח בצעקות, ריבים והשפלות. אופציה אחרת היא שהנושא יעלה מעצמו, אך השיחות עליו יהיו מזלזלות ולא נעימות לשני הצדדים (עמ' 228).

גורם נוסף שמערכת יחסים מסוג כזה מתאפיינת בו הוא מגע פיזי שעלול להיות מרתיע ומאיים, וקשר המחייב שימוש במגננות. כלומר, המגע, שהוא חלק בלתי נפרד מרוב מערכות היחסים הזוגיות הוא לא מגע נעים, וחסרה בו אינטימיות והרגשת קרבה שיש במערכות יחסים בריאות. בנוסף, למגע מסוג כזה יכולה להתווסף במקרים מסוימים אלימות מילולית ופיזית. קשר כזה פוגע בנפש של הצד

² גוריון-בשן, אלינור, זיוה לויטה, וניצה עציון. "התמסרות והיעתרות, כניעה והשתלטות במערכת יחסים זוגית". שיחות. כרך 31, חוב' 3, יולי 2017, עמ' 226-229.

הנפגע, ובפעמים רבות גורם לו להסתגר בתוך עצמו ולפתח בעיות נפשיות כאלו ואחרות. במקרים מסוימים, מערכת היחסים הזו עלולה "לחצות את הגבול" ולהפוך למערכת יחסים רעילה (עמ' 228).

סוג אחר של מערכת יחסים לא-בריאה ובהרבה מהמקרים אף רעילה, היא מערכת יחסית "נרקסיסטית/פסיכופתית"³. במערכת יחסים מהסוג הזה, הפגיעה היא לא בהכרח פיזית, אלא קורית "מתחת לפני השטח", ולא תמיד קל לשים לב אליה מבחוץ. מערכת היחסים הזו מתאפיינת בשליטה וחודרנות של הצד הפוגע כלפי הצד הנפגע, כשהצד הנפגע נמצא במצב של חוסר אונים. מאפיין מסוים של הפגיעה בצד המוחלש הוא "הגזלייטינג" (גזילת דעת), שהיא מניפולציה בה משתמש הפוגע - במודע או לא - כדי לטשטש ולשנות את דעותיו ואת ראיית המציאות האובייקטיבית של הצד הנפגע. הצד הפוגע עושה זאת על מנת לווסת את עצמו ולכפות את ראיית המציאות שלו על השני. באמצעות הגזלייטינג, הפוגע שולט בדעתו של הנפגע ויכול להשתמש בכך למניעים אישיים. בעקבות תחושת חוסר השליטה של הנפגע, הוא מפתח תלות בפוגע, ומרגיש שהוא לא מסוגל להתקיים באופן עצמאי, ללא מערכת היחסים.

מערכת יחסים כזו גורמת פעמים רבות לפוסט טראומה, ריקון וחוסר כוחות, דיכאון, קשיי שינה, עוררות מוגברת, מחשבות אובססיביות, בעיות מעיים, כאבים סומטיים, מחלות אוטואימוניות, הפרעות אכילה ואף אובדנות. לא כל התופעות האלו קורות לכל הנפגעים באופן אחיד, אלא הן והעוצמות שבהן הן קורות משתנות בין אדם לאדם. אל מערכות יחסים מן הסוג הזה מתווספות בפעמים רבות קנאה ואובססיה של הצד הפוגע כלפי הנפגע. הקנאה והאובססיה באות לידי ביטוי בכך שהפוגע מנסה להשיג שליטה מלאה בחייו של הנפגע, כך שהוא לא יוכל לעשות דבר ללא אישורו ורצונו.

יחד עם מערכות היחסים האלו, אתייחס בעבודתי גם למערכת יחסים וקטגוריה שאותה אגדיר "גבולית" - מערכת יחסים הנמצאת על הסקאלה בין מערכת יחסים בריאה ללא-בריאה, ובין מערכת יחסים לא-בריאה למערכת יחסים רעילה. אוסיף את ההגדרה הזו מתוך הבנה שגם בספרות, כמו בחיים, אין כמעט שום דבר דיכוטומי, שהוא רק שחור או לבן. בכל דבר יש גם שטחים אפורים, שקשה מאוד להתעלם מהם. מערכת יחסים גבולית היא לא כזו שאפשר להגדיר כרעילה וגם לא כלא-בריאה, לפי מכלול ההיבטים עליה, לא מבחינת הגדרה פסיכולוגית ולא מבחינת הקטגוריות שהגדרתי. היא יכולה להיווצר מתוך התנגשות של הקטגוריות ומיקומן על הסקאלות מול ההגדרה הפסיכולוגית המתאימה למערכת היחסים, כאשר אף אחת מהן לא עולה וגוברת על השנייה.

על מנת שהמהלך השלם של ניתוח היצירות באופן ספרותי ופסיכולוגי יהיה ברור לחלוטין, אגדיר את הקטגוריות שלפיהן אנתח את מערכות היחסים ואתאים למערכת יחסים בריאה, לא-בריאה, גבולית או רעילה. בנוסף, אבהיר את השאלות המנחות אותי בכל אחת מהקטגוריות, כדי שאוכל לקבוע את מיקומה על הסקאלה.

³ יולביץ, עינב וחני לורנצי אורן. יחסים נרקסיסטיים/פסיכופתיים. פסיכולוגיה עברית. 28 בנוב' 2021.
<https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=4246>

כך הסקאלות יראו, לדוגמה, וינעו בין הגבולות:

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא

קטגוריית התקשורת

כדי לקבוע את מיקומה של מערכת יחסים בסיפור מסוים על סקאלת התקשורת, התמקדתי בכמה שאלות מנחות והגדרות של ספרות המחקר הפסיכולוגית. השאלות המנחות בהן השתמשתי ולקחתי מניתוחי הסיפורים, הן: האם התקשורת מקדמת את מערכת היחסים למקום אחר, טוב יותר או פחות? באיזה אופן היא עושה זאת וכיצד היא מתנהלת, אם בכלל? על מה הם מדברים במהלך שיחותיהם, והאם אלו שיחות עומק, בהן הם מבינים זה את זה?

בנוסף לכך, התייחסתי גם אל ההגדרות הפסיכולוגית הכלליות של מערכות יחסים, אותן הצגתי לעיל, וייחסתי אל התקשורת. תקשורת בריאה היא תקשורת בה שני בני הזוג מצליחים קודם כל להרגיש בנוח זה עם זה, כך שהם יכולים לדבר עם הצד השני על רגשותיהם, ולהציף אותם באופן כזה שלא נועד לפגוע בו. קריטריון נוסף הוא יכולת ההקשבה של "הצד השומע" או "הפוגע", והיכולת שלו לקבל את טענותיו ורגשותיו של בן זוגו, שמציף אותם בפניו. תקשורת לא-בריאה היא תקשורת שלא בהכרח יודעת לעשות זאת, אך שוב, לא מתוך כוונה לפגוע. יש מצבים בהם אדם לא מסוגל להקשיב ולהכיל את בן זוגו, ונשאר "תקוע" בעמדתו. זה יכול לקרות כמעט תמיד וכמעט לכולם, גם בזוגיות בה התקשורת היא בריאה בדרך כלל. ההבדל בין המצבים האלו הוא כאשר התקשורת הלא-בריאה מתמשכת, ו/או כשאחד הצדדים רוצה לתקן זאת, והשני לא נעתר לכך.

מצב זה יכול להתפתח גם למצב של תקשורת רעילה, בו התקשורת מתנהלת באופן לא מיטבי כלל, ומתוך הבנה, ידיעה ואף כוונה לפגיעה. למשל, כאשר אחד הצדדים מביע את רגשותיו באופן ובמילים שהוא יודע שיפגעו בצד השני, ועושה זאת מתוך כוונה ובמשך כמה פעמים, או מבטל את רגשותיו של בן זוגו וכו'.

קטגוריית ההדדיות

ההדדיות נמדדת גם במידת האהבה שיש במערכת היחסים ואצל כל אחד מהצדדים, וגם בציפיותיהם של הצדדים אחד מהשני. כלומר, האם שניהם אוהבים זה את זה בכלל? ואם כן, האם הם אוהבים אחד את השנייה במידה שווה? האם הם רוצים את אותם הדברים אחד מהשנייה? מחפשים את אותם הדברים בזוגיות? אם שני בני הזוג אוהבים זה את זה, אבל רוצים דברים שונים – זה אומר שמערכת היחסים ביניהם היא לא הדדית, ולהפך? האם המוטיבציה המרכזית, כוונותיהם המרכזיות כלפי בן הזוג השני, הן אגואיסטיות או אלטרואיסטיות - למען עצמם או למען בן הזוג?

אלו שאלות שלא בהכרח באות לידי ביטוי במילים, בניגוד לתחום התקשורת, אך נראות לעין בעיקר במעשים ובמחשבות של בני הזוג. למשל, אדם עשוי להתקשות להביע את אהבתו במילים כלפי בן זוגו, אך לבחור להראות זאת באמצעות מעשיו. אנתח את תחום ההדדיות גם דרך כוונותיהם

ומחשבותיהם של בני הזוג זה על זה (פריווילגיה שיש דרך הספרות, ולא בחיים האמיתיים), וגם דרך מעשיהם בפועל.

קטגוריית האמון והנאמנות

נאמנות אינה נמדדת רק במעשים כמו בגידה או שמירת אמונים, אלא גם בנאמנות רגשית, שמתקיימת במחשבות וברגשות הפנימיים. אם אדם אינו משקיע את כל כולו רגשית בבן או בת הזוג – אם הוא חושב על אחרים או מגלה עניין זוגי מחוץ למערכת היחסים – ניתן לומר שהוא אינו נאמן לחלוטין. מעבר לכך, נאמנות טמונה גם באמון ההדדי שבין בני הזוג. האם הם פועלים זה לטובת זו? האם הם סומכים זה על זה? האם הם בוטחים זה בזו באמת ובתמים, גם מול אנשים אחרים, מהעבר למשל? או שמא הם משקרים ומסתירים זה מזה פרטים חשובים? האם אדם יכול להיות נאמן לחלוטין, ולבן זוגו בכל זאת לא יהיה אמון בו? מה קורה במצב כזה, ומה קורה כאשר המצב הוא הפוך?

אמון ונאמנות ברובד הרגשי והעמוק הזה מקבילים להדדיות, שמבוטאת לעיתים קרובות בספרות. הספרות מאפשרת לנו הצצה ייחודית למחשבות ולרגשות הפנימיים של הדמויות – ממד שקשה מאוד לאתר במציאות, שבה איננו מסוגלים לקרוא מחשבות. בעוד שבחיים האמיתיים אנו יכולים לבחון רק את תחושותינו שלנו – האם אנו סומכים על בן הזוג שלנו? האם אנו חשים ביטחון במערכת היחסים? – הספרות מאפשרת לגלות רבדים חבויים של נאמנות ואמון, ולהעמיק בהיבטים שבמציאות נותרו לעיתים בלתי נראים.

קטגוריית התמיכה והשליטה

התמיכה והשליטה נמדדות מבחינה רגשית, על יחסי התמיכה, ההיעתרות וההתמסרות ביניהם מצד אחד מול יחסי הכניעה והשליטה מהצד השני. נוסף על כך, הן נמדדות באופן פיזי ופרקטי, בתחומים כמו כלכלה, צורכי מחייה ותנאים בסיסיים. בסקאלה, אמקם מערכת יחסים המאופיינת בשליטה כ"רעילה", ומערכת יחסים המאופיינת בתמיכה כ"בריאה". כלא-בריאה וגבולית, אמקם מערכת יחסים שיש בה גם מכאן וגם מכאן, תמיכה רגשית ו/או פיזית מחד גיסא, ושליטה מאידך גיסא.

השאלות שאעסוק בהן על מנת להחליט האם מערכת היחסים היא מערכת יחסים של שליטה או תמיכה, הן האם הם שם אחד בשביל השנייה? האם צד אחד יכול לפנות לצד השני, ולקבל מענה לפי צורכיו? האם הם נענים להתמסרות? האם הם מספקים צרכים פיזיים אחד בשביל השנייה? האם אדם אחד מממן את האחר, באופן שכובל או לא כובל את הצד השני אליו? האם בן זוג אחד מחליט, באופן כזה או אחר, על מעשיו של בן זוגו? האם הוא מונע ממנו דברים ו/או נותן לו דברים אחרים, ושולל ממנו את יכולת הבחירה? האם הם נכנעים להשתלטות כזו, או מתנגדים לה? האם יש צד אחד חזק יותר, המוביל את מערכת היחסים ושולט בה, וצד חלש יותר? האם הם מתחלפים במאזני הכוחות? האם לשני הצדדים יש את אותו כוח ומקום במערכת היחסים?

הקשר התיאורטי בין פסיכולוגיה וספרות

מכיוון שבעבודת המחקר הזו אנתח את מערכות היחסים המופיעות בסיפורים באופן ספרותי וכן באופן פסיכולוגי, אתייחס לקשר הקיים בין שתי הדיסציפלינות האלו, ומדוע הן רלוונטיות אחת לשנייה. כדי לעשות זאת, ולהסביר גם את אופן המחקר שלי ואת הבחירה בספרות כדי לחקור תופעה שמקורה בפסיכולוגיה, אשתמש במאמר מאת א"ב יהושע: "אזור הסחר החופשי בין

הספרות לפסיכולוגיה".⁴ במאמרו, יהושע מצוין שיש תמורה רבה של הפסיכולוגיה וניתוח פסיכולוגי לספרות, אך מצביע על כמה תמוררי אזהרה הקיימים בניתוח מסוג זה, הפוגמים במשמעותה ומהותה של הספרות (עמ' 155).

ראשית, אחד הדברים החשובים ביותר שספרות גורמת להם היא פיתוח רגשי הזדהות ואמפתיה עם הדמויות הכתובות ביצירות ספרותיות. לטענת יהושע, מטרת יצירה ספרותית היא לא ליצור דמות שלמה של אדם, שכל פרטיו ונסיבות חייו ידועות ומצוינות ביצירה, אלא ליצור חוויה של דמות (עמ' 156). הקורא מזדהה ומפתח רגשות כאלו ואחרים כלפי החוויה של הדמות, כלפי רגשותיה, מחשבותיה והאופן בו היא חווה את האירועים המתרחשים בסיפור שלה. המטרה היא לא לגרום לקורא להזדהות עם נסיבות חיים של דמות, אלא עם פנימיותה (עמ' 156). החקר הפסיכולוגי טוען לרוב שאופי הדמות מתבסס על מרכיבי חייה וההיסטוריה האישית של הדמות, כמו המשפחה והסביבה שממנה באה (עמ' 158). לדעתי, הטענה הזו היא רלוונטית ונכונה לחיים עצמם, אך בהתאם לטענתו של יהושע (עמ' 158), הספרות לא חייבת לגעת בכך. אם מטרתה היא לגרום לקורא להזדהות עמוקה ופנימית עם הדמות, נסיבות חייה לא חייבות להופיע כדי לגרום לכך לקרות, שכן הן לא המטרה השלמה, אלא עוד דרך להגיע אליה (עמ' 158).

לכן, במחקר ובניתוח שאעשה, לא אתרכז בניסיון להבין את נסיבות חייהן, עברן ועתידן של הדמויות (שלא מופיעים בסיפורים עצמם), שאולי הם אלו שגורמים להן לפעול באופן בו הן פועלות, אלא בפעולות, במחשבות, ברגשות ובכוונות שלהן במהלך הסיפור עצמו. דרך ניתוח האופנים האלו, יהיה אפשר להבין את השפעתם על מערכת היחסים. מכיוון שאני חוקרת מערכות יחסים, אחקור ואנתח את ההשפעה על מערכת היחסים והדינמיקה הזוגית בסיפורים, אולם לא אתמקד בתכונות של דמויות, למשל, שאינן רלוונטיות לניתוח הכולל של מערכת היחסים, ולא במקור הפעולה של הדמות, כמו בניתוחים פסיכולוגיים אחרים של ספרות. מעבר לכך, ספרות המחקר הפסיכולוגית היא זו שנותנת את ההגדרות למערכות יחסים - בריאה, לא-בריאה ורעילה - ועל כן היא תופסת חלק רב בעבודה. על מנת להגדיר מערכת יחסים כבריאה, לא-בריאה, גבולית או רעילה, אין צורך בהבנה וידיעה של עבר ונסיבות חיים של הזוג. ידיעה כזו יכולה להוות נימוק לסיבה שבגינה מערכת היחסים ביניהם לוקה בחסר או מוצלחת, אך זה לא מה שאתרכז בו בעבודה זו.

"בספרות ישנה, בנוסף ובשונה מן החיים, גם סמכות על ישירה או אירונית של מספר, המפרש אף הוא את דמויותיו. וכך מתוך כל הפירושים הללו אמור הקורא להרגיש את הדמות ולהזדהות עמה" (עמ' 157-158). המספר המופיע בסיפורים, גם אם הוא מספר גיבור או עד, יכול בדבריו לתת פרשנות, גם אם סמויה, על המתרחש בסיפור. בתיאור שלהן ושל אופי פעולותיהן, הוא מעצב גם את תפיסתו עליהן וגם נותן פתח לפרשנות שלנו על הדמויות האלו. דרך אלו, ניתן יהיה להבין בהמשך את תפיסתו ודעותיו על הדמויות ומעשיהן, וכן על מערכות היחסים ביניהן, וכך גם לבסס את הפרשנות שלנו עליהן (עמ' 158).

עם הבעת דעה זו של המספר, ועיצוב מערכות היחסים ביניהם, נבנית גם תפיסה מסוימת של הקוראים עליהן. לפי יהושע, אחד מיתרונות הפסיכולוגיה, והניתוח הפסיכולוגי והפסיכואנליטי של הספרות, הוא העל-זמניות (עמ' 160). אם ניתוחים אחרים, כמו ניתוח היסטורי ו/או מגדרי של

⁴ יהושע, ב. אברהם. "אזור הסחר החופשי בין הספרות לפסיכולוגיה". אחיזת מולדת: עשרים מאמרים ורישום אחד. עורך אבנר הולצמן. הקיבוץ המאוחד, 2008, עמ' 155-163.

ספרות, מושפעים משינויים חברתיים ותרבותיים הקורים לאורך השנים, וכן ניתוח ספרותי מחויב לקונטקסט היסטורי וחברתי של התקופה, הפסיכולוגיה היא אוניברסאלית ועל זמנית (עמ' 160).
אכן לאורך השנים מתגלות תובנות נוספות, אך ניתוח פסיכולוגי יהיה רלוונטי לכל ספרות שהיא, ומכל תקופת זמן. נקודת המבט הפסיכולוגית על מערכות יחסים, דרך המחקר הספרותי הזה, יכולה להוות פתח להבנה חברתית כוללת. כלומר, דרך הניתוח הפסיכולוגי יהיה ניתן להבין את מערכות היחסים שלנו, איך אנחנו חושבים, פועלים ומתנהגים בהן, וכן איך אפשר לזהות דפוסים כאלו והתפתחות שלהם בחיינו שלנו. כל אלו קורים דרך הזדהות עם הדמויות, אמפתיה אליהן והבנה עמוקה של פנימיותן - כפי שהצגתי קודם לכן.

לאחר הגדרות אלו, הן של מערכות היחסים והן של אופן המחקר, אעבור לניתוח היצירות עצמן, והתאמתן לקטגוריות ולהגדרתן הפסיכולוגית. אזכיר שהיצירות שאותן אני חוקרת הן: "הרופא וגרושתו", "פנים אחרות", "פרנהיים", "האדונית והרוכל", "והיה העקוב למישור" ו"סיפור פשוט".

חלק ראשון - אהבה, פרידה ומה שבאמצע: ניתוח ספרותי ופסיכולוגי של מערכות

היחסים

הרופא וגרושתו⁵

"הרופא וגרושתו" הוא סיפור קצר שיצא לאור לראשונה ב-1941. הסיפור מדבר על רופא (שלא מצוין שמו), המספר על מערכת היחסים שהייתה לו עם דינה - אחות בבית החולים שבו הוא עובד - מראשית הקשר שלהם עד לסופו, שנגמר בגירושין, כמו שמרמזת הכותרת. הסיפור מתחיל בתיאורה של דינה כאישה ואחות מסורה ואהובה בבית החולים בו שניהם עובדים. הם מתחילים להכיר זה את זה ולהיפגש גם מחוץ לבית החולים. לאחר פגישה אחת הם מחליטים להתחתן. בזמן האירוסין שלהם, הרופא מבין שמהו לא ברור מפריע לדינה, והיא הולכת ונהיית עצובה יותר ויותר.

תחילת היכרותם של הרופא ודינה מתארת התחלה נעימה, טובה ואף מבטיחה. הרופא מחבב אותה מאוד, ופגישתם הראשונה מוצלחת, עד כדי שהם מחליטים להתחתן אחריה (עמ' 369). עם זאת, בזמן בו הם מאורסים, הרופא שם לב לעצבותה של דינה, ומחליט לשאול אותה על כך. דינה מספרת לו שהיא הייתה עם מישהו אחר, פקיד זוטר, לפני שהייתה איתו (עמ' 371). בימי אירוסיהם, מעשה זה מפריע לרופא רק מעט, לא באופן שישנה את חייו, ועד החתונה עצמה הוא שוכח מכך כמעט לגמרי. הם מאוהבים זה בזו, ומתייחסים זה לזו באופן הגון וראוי, אך עצבותה של דינה מתלווה למערכת היחסים ביניהם ותופסת בה חלק רב. הרופא לא מבין את מקור הבעיה, ומחליט להתעלם מכך, עד לנקודת המפנה במערכת היחסים ביניהם, הקורית במהלך החתונה.

במהלך החתונה, המתוארת כעלובה ופשוטה למדי (עמ' 371), דמות הבלבל ומעשיו עם דינה חוזרים אל הרופא כמה פעמים, ומרגע זה ואילך לא יעזבו את חייהם הזוגיים (עמ' 372). בעקבות דמיונו של הרופא אודות הפקיד, המתרחש בחופה עצמה, האופן בו הוא מתאר את החתונה הוא נמרץ ומהיר, ונראה שהכל קורה בשניות. היא מתחילה ונגמרת כמעט בעת ובעונה אחת - באותו המשפט בו היא מתחילה. ריבוי הפעלים והמהירות בה קורים הדברים מצביעים על כך שהרופא לא באמת נמצא שם (עמ' 371-372).⁶ המחשבות שלו נמצאות במקום אחר, במחשבה על הפקיד, ולא על דינה. דוגמה נוספת לכך היא ליל הכלולות, כשבמהלך האקט ביניהם, הרופא חוזר לחשוב ולדמיין את הפקיד, ולא מצליח להוציא אותו מראשו. גם ברגע בו הם אמורים להיות קרובים ביותר זה לזה - לאחר חתונתם, בפעם הראשונה בה הם מגלים זה את זה - הרופא נמצא במקום אחר, במחשבה על אדם אחר (עמ' 373). התנהגות זו מצביעה גם על תחילת התפתחותה של האובססיה של הרופא לבלבל, וגם על כך שרוב הזמן, הרופא לא מעוניין בדינה כלל, אלא בפקיד.

מכאן והלאה, הרופא לא מצליח להוציא את הפקיד מדמיונו. הוא נוכח במחשבותיו בכל דבר שהוא עושה, וכל דבר מזכיר לו אותו (עמ' 374). את המחשבות האלו הוא מספר גם לדינה. לא עובר יום בו הרופא לא מזכיר את הפקיד ואת מעשיה איתו. הוא שם לב שהוא גורם לה לצער, מתחרט על כך וממשיך לעשות זאת (עמ' 375). על אף שמחשבותיה ורגשותיה של דינה לא מתוארים בסיפור, ניתן

⁵ עגנון, שמואל יוסף. "הרופא וגרושתו". **על כפות המנעול**. הוצאת שוקן, 1998, ע"מ 367-383.

⁶ דודאי, רינה וזהבה כספי". והכל כחפץ האדם ורצונו? עיון בסיפור 'הרופא וגרושתו' מאת ש"י עגנון. "עלון למורה לספרות". כרך 16, 1996, עמ' 130-141.

לראות שדבריו של הרופא מכבידים עליה ומפריעים לה, עד שבשלב כלשהו, היא מתעלמת מדבריו, וממשיכה בחייה כאילו לא אמר דבר. הרופא לא מבין ששתיקה של דינה היא הדרך שלה להגיד לו שהיא לא רוצה להמשיך לדבר על כך, ומניח שהיא מתעלמת מדבריו מכיוון שלא אכפת לה ממנו ומרגשותיו, והיא חיה עם מעשיה בשלום. "אם הזכרתי אותו לא השגיחה בדברי ואם צירפתי את שמו לשמה שתקה ולא השיבה לי, כאילו לא דיברתי בה. חרה אפי ואמרת לי כמה גרועה אשה זו שאינה מרגישה" (עמ' 375).

יום אחד, כשישבו יחד בביתם, הרופא שם לב ששערה של דינה ארך מאוד, מבלי שהתייעצה וביקשה את אישורו, והוא מתפלא וכועס על שלא ביקשה ממנו רשות לעשות זאת. "הצצתי על אשתי וראיתי שמגדלת לה שער, והרי מיום שנהגו נשים בעצמן תספורת של גבר גוזזת היא את שערה. אמרתי לעצמי ראשי אינו סובל קצת שער וזו מגדלת לה שער כטווס, בלא ששאלה את פי אם יפה כך" (עמ' 376). הרופא מצפה שדינה תעשה בדיוק מה שהוא עושה. אם לו אין שיער, גם לה לא אמור להיות שיער - בעיניו, הם נחשבים לישות אחת. דבר זה יכול להתחבר להשפעה הרגשית והנפשית שיש לו עליה לאורך הסיפור כולו - מה שהוא מרגיש, גם היא צריכה להרגיש. מה שהוא חושב, גם היא צריכה לחשוב.

מתוך מחשבה זו על שערה של דינה, מתפתחת ביניהם שיחה על גט (עמ' 376). בשיחה, שניהם מדברים בכבוד זה לזו, והרופא לא מזכיר את הלבליר ולא מקניט את דינה כמו שהיה עושה בשיחותיהם הקודמות. עם זאת, הם לא מדברים מפורשות על רגשותיהם או מנסים למצוא פתרון לבעיות הקיימות ביניהם. יתר על כן, הם לא מוציאים לפועל את עניין הגט, וממשיכים להיות יחד. הרופא חושב בינו לבין עצמו על דברים אלו, ומנסה להסביר לעצמו שהאובססיה שפיתח כלפי הלבליר והתעללותו בדינה הן חסרות הגיון. הוא מקבל על עצמו לנסות ולהשתנות, להפסיק להתנהג כך. לזמן קצר הוא מצליח לעשות זאת, אך לא לטווח הארוך (עמ' 377). "אילו אלמנה לקחתיה או גרושה כלום היו לי טענות עליה, אף כן יהא דומה עלי שאלמנה או גרושה לקחתיה. וכיון שבאתי לכלל דעה זו הוכחתי עצמי על כל יום ויום שציערתיה וקיבלתי עלי להיטיב עם אשתי". (עמ' 377). אף על פי כן, הוא לא אומר דבר מכך לדינה, וזו אחת מהסיבות שבגינן המצב נשאר כפי שהוא.

סיבה נוספת להישארותו של המצב כפי שהוא ואף להתדרדרותו, נמצאת בפרק ט', בו הפקיד מגיע לטיפול בבית החולים שבו הרופא עובד, והרופא מטפל בו (עמ' 377). הרופא מספר שהוא מטפל בפקיד כראוי ואף יתר על המידה, להפך מהמצופה ממנו, במיוחד לאור רגשותיו העזים כלפיו. כשהפקיד מגיע לסוף טיפולו, הרופא משאיר אותו כמה ימים נוספים בבית החולים, ללא כל סיבה מוסברת. בנוסף, הוא מספר שהוא פיטס את הפקיד באוכל, וגרם לעיניו להיראות "שקועות כשל אשה" (עמ' 378). במעשה זה, הרופא מנסה להעלות את בטחונו העצמי בדרך נוספת, דרך המגדר. בעיניו, אם זה שדינה הייתה איתו ראשון יראה כמו אישה, לו תהיה עליונות עליו. פרשנות נוספת לכך היא שהפקיד הופך לאישה שתלויה בו, ונתון לחסדיו. כך גם דינה לא תוכל להיות איתו, שכן הוא אישה, ובקרבתו אליו הוא יוכל להבין מה דינה מצאה בפקיד שאין בו.

עברו כמה ימים שקטים בין הרופא ובין דינה, והוא חוזר לביתם ומספר לה על כך. שוב, היא עושה עצמה מתעלמת ולא עונה לו, והרופא מיואש מכך (עמ' 379). לילה אחד, הוא חולם על הפקיד, שאומר לו בחלומו: "מה אתה רוצה ממני, וכי בשביל שאינסתני אתה מבקש רעתי" (עמ' 379). הוא מספר זאת לדינה, שתחילה מחבקת אותו ומתקרבת אליו, ולאחר ימים אחדים הוא מספר שהיא

מתחילה להתייחס אליו כאדם זר. הם מתווכחים זה עם זה, ודינה מבקשת גט בשנית, אך הרופא לועג לה ולא נענה לבקשתה. "לגלגתי ואמרתי מתוך כעס אף השמים גלויים לפניך ואת יודעת מה כתוב שם. [...] מי לימד אותך חוכמה זו, שמא אותו מנוול?" (עמ' 381). היא נועלת עצמה בחדר, ולא יוצאת עד הערב המאוחר, כשהיא כמעט מתה, ובהמשך הלילה היא חוזרת לטיבה (עמ' 381-382).

לאחר זמן מה מהיום ההוא, היא מתחילה לעבוד. הרופא מתנגד לכך, וטוען בפניה שהיא לא צריכה לעבוד, שכן הוא מפרנס אותה, ודרך עבודתה היא לא תוכל לפרנס את עצמה. דינה מתעלמת מטענותיו, וממשיכה לעבוד. היא מפתחת חוסן וחוזק מולו, ולא רואה את עצמה כחלשה מולו כאשר הוא שואל אותה על עבודתה. "אמרה אם שואל אתה כרופא איני יודעת מה אשיב, ואם שואל אתה מטעם אחר איני רואה צורך להשיב" (עמ' 383). באותו הזמן, הרופא נזכר בשיחתם על הגט, ומחליט לתת לה אותו. הוא לא מתייעץ איתה על כך, אלא נותן את הגט וכך הם נפרדים (עמ' 383). לאחר פרידתם, הוא חוזר לראות אותה כפי שראה אותה בהתחלה - כטהורה, יפה ואהובה - וכך נגמר סיפורם.

התאמה לקטגוריות, לפי הסקאלות שתיארתי במבוא:

תקשורת – התקשורת בין הרופא ודינה היא רעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
הרופא וגרושתו				

מלכתחילה התקשורת בין הרופא ודינה הייתה פגומה. מערכת היחסים ביניהם התחילה עם סוד שהעכיר אותה - והם לא הצליחו לתקן זאת. הנושא העיקרי של השיחות ביניהם הוא הלבנר, שהוא כביכול מקור הבעיה. השיחות האלו מציבות לא פעם את דינה באי נוחות, בעיקר בשל העובדה שהרופא מקניט את דינה במהלכן. היא מנסה לרמוז לו על תחושת אי-הנוחות שלה, אך הוא מתקשה לפרש כהלכה את הסימנים שהיא מעבירה, וגם כאשר הוא מצליח, הוא לרוב מתעלם. בנוסף, אף אחד מהם לא מציג את רגשותיו וטענותיו בפני השני במפורש, והם לא מצליחים להגיע לשיחה אשר מקדמת את מערכת היחסים ביניהם. בשיחותיהם על הגירושין, הם רק מעלים את האפשרות לכך אך אף אחד לא מפרט מה היה רוצה שישתנה, או מה הסיבה לכך שהוא רוצה להתגרש. מערכת היחסים ביניהם מסתיימת בהחלטה חד-צדדית של הרופא לתת לדינה גט, מה שמעיד גם כן על תקשורת רעילה.

הדדיות – ההדדיות בין הרופא ודינה היא בין גבולית לרעילה, נוטה יותר לכיוון הרעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
הרופא וגרושתו				

בתחילת הסיפור, כשהרופא חשב על דינה לראשונה, הוא לא ראה אותה כאדם, אלא כמלאך. עוד מאז, הוא התייחס לכל באופן קיצוני ולא מותאם למה שקורה בפועל. מבט זה על דינה הוא רמז מטרים למה שקרה ביניהם לאחר מכן, ולהתעללותו הממושכת בה. ביחסו של הרופא אל דינה אין אמצע - זו או אהבה עיוורת ואף הערצה כלפיה, או שנאה ממושכת הבאה לידי ביטוי בהתעללות בה. רק מתוך היחס הזה, ניתן לראות אהבה לא-בריאה מצדו.

בנוגע לדינה, מחשבותיה לא מתוארות כלל במהלך רוב הסיפור, והיא מאוד פאסיבית ולא מגיבה באופן כזה או אחר ליחסו אליה. לא ניתן לדעת בתחילת הסיפור מה היא מרגישה כלפיו והאם היא אוהבת אותו. לאחר שהרופא מתחיל להתעלל בדינה באופן ממושך והיא מציעה בעצמה את עניין הגט, ניתן להבין שגם אם היא אוהבת אותו, אף היא חושבת שמערכת היחסים הזו אינה צריכה להימשך. הרופא, לעומת זאת, לא מסכים לוותר על מערכת היחסים ביניהם, על אף שפעמים רבות הוא מציין שהוא שונא אותה. כלומר, רצונותיהם וסדרי העדיפויות שלהם שונים, מה שמעיד על חוסר הדדיות, וכן על חוסר אהבה משני הצדדים. מכיוון שמתלווה לכך גם ידיעתו וכוונתו של הרופא לפגוע בדינה, וציון שנאתו אליה – קריטריון ההדדיות נוטה לגבול הרעיל.

אמון ונאמנות – האמון והנאמנות בין הרופא ודינה הם גבוליים.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
	הרופא וגרושתו			

אף אחד מהם, לא הרופא ולא דינה, לא בגד אחד בשנייה. שניהם נאמנים זה לזו מהבחינה רגשית – אין אדם אחר שנמצא במחשבותיהם במובן הרומנטי. עם זאת, מבחינת הרופא, דינה בגדה בו ולא שמרה לו אמונים, שכן הייתה עם אדם אחר. המחשבה הזו לא נכונה מבחינה עובדתית, שכן דינה לא הכירה את הרופא, ולא הייתה יכולה לדעת שתהיה עם אדם אחר לאחר שהייתה עם הלבנר. למרות זאת, הרופא לא בוטח בדינה שלא תהיה עם אדם אחר, ועם הלבנר בפרט.

החשש של הרופא כלפי דינה אינו חשש הגיוני במובן הרציונלי, שכן הוא אינו מבוסס על עובדות כלשהן, ועל פניו אין סיבה ממשית שירגיש כך. עם זאת, רגשותיו וחוסר האמון שלו כלפיה משפיעים באופן משמעותי על מערכת היחסים ביניהם. רגשות, גם כאשר אינם מעוגנים במציאות או מבוססים על היגיון, אינם ניתנים לביטול או הכחשה, ויש להתייחס אליהם. מערכת היחסים ביניהם מתאפיינת בנאמנות גבולית, משום שחוסר האמון הקיים בה אינו נשען על סיבה רציונלית, אך עדיין מעצב את מערכת היחסים ביניהם.

תמיכה ושליטה - מערכת היחסים בין הרופא לדינה נוטה לשליטה, וממוקמת כרעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
הרופא וגרושתו				

מערכת היחסים בין הרופא ודינה מתאפיינת בשליטה, כמעט מוחלטת, של הרופא על דינה. הוא מנסה להשיג שליטה מוחלטת עליה, וכועס כאשר היא לא מתנהגת כפי שהיה רוצה שתנהג. למשל,

כשהוא רואה שיש לה שיער ארוך, לא כפי שהיה רוצה שיהיה לה. הוא יוצא מנקודת הנחה שבמערכת היחסים ביניהם הוא הקובע והמחליט, והוא ודינה הם ישות אחת. כלומר, מה שהוא עושה גם היא צריכה לעשות, ואיך שהוא מרגיש גם היא צריכה להרגיש. בסוף הסיפור, דינה מחליטה שהיא רוצה לחזור לעבוד, שכן התפטרה מעבודתה כאחות לאחר שנישאו. היא לא מקבלת שכר גבוה על עבודתה, והרופא מתנגד לרעיון הזה. למרות התנגדותו, היא לא משנה את דעתה וממשיכה לעבוד. כשהרופא מבין זאת, הוא כמעט מיד נותן לדינה את הגט שדיברו עליו כמה פעמים לפני כן. למעשה, אם אין לו את השליטה עליה, אם היא לא מקבלת כל דבר שהוא אומר - הוא לא רוצה מערכת יחסים איתה. לכן, זו מערכת יחסים המאופיינת בשליטה. תחילה דינה נכנעה אליה, ולבסוף התנגדה לה.

התאמה להגדרה פסיכולוגית - בהמשך לכך, לפי הסיפור על הסקאלות, ניתן לראות שכמעט בכל אחת מהקטגוריות, מערכת היחסים בין הרופא ודינה נוטה להיות על הצד הרעיל. כבר מהנתון הזה ומהנימוקים לכך, ניתן להגדיר את מערכת היחסים כרעילה. מעבר לכך, ניתן לקבוע זאת גם מתוך ההגדרה של ספרות המחקר הפסיכולוגית למערכת יחסים רעילה, שהיא מערכת יחסים בה מתקיימת פגיעה, מעבר למידה הסבירה⁷, ובן הזוג הפוגע מודע לפגיעתו בבן הזוג השני, וממשיך לפעול כך. במערכת היחסים בין הרופא ודינה, הרופא יודע שהוא פוגע בדינה וממשיך לעשות זאת. יתר על כן, הוא מנסה - ומצליח במובן מסוים - להשיג שליטה עליה, כך שמערכת היחסים ביניהם לא מיטיבה עמה, אלא מזיקה לה.

⁷ כלומר, פגיעה לא קלה ולא מינורית, ולא כזו שבני הזוג מצליחים לתקן, כפי שהגדרתי במבוא, בהגדרות מערכות היחסים.

"פנים אחרות" הוא סיפור קצר שנכלל בכרך "על כפות המנעול", ויצא לראשונה ב-1932. הסיפור מספר את סיפורם של טוני ומיכאל הרטמן, שנקרא בסיפור הרטמן, זוג שזה עתה התגרש. לאחר שסיימו את הליך גירושיהם בבית הדין, טוני והרטמן פוגשים זה את זה ומתחילים לטייל יחד בעיר. במהלך הטיול הם משוחחים על הזוגיות שהייתה להם, והרטמן משתף את טוני בבעיות שהיו לו, שהובילו אותם לגירושים. הוא מספר לה על עסקיו הכושלים שהובילו אותו לידי כעס רב, על כך שרצה להפריד בין עבודה ומשפחה וכך לא ליצור בעיות ביניהם, אך שאיפה זו לא צלחה. הרטמן מבין את טעויותיו ומתחרט עליהן. בסוף הסיפור, הרטמן חושב וחולם על טוני ואף על חזרה אליה, אך הוא נגמר במעין סוף פתוח. מערכת היחסים ביניהם מתוארת מנקודת מבטו של הרטמן, שמבין שפגע בטוני פעמים רבות במהלך נישואיהם, אך ללא כוונה רעה.

הבעיה המרכזית במערכת היחסים בין הרטמן לטוני, שהובילה לפרידתם, הייתה חוסר התקשורת ביניהם. כאשר הרטמן בנה את ביתו ונשא את טוני לאישה, הוא החליט להפריד בין חייו המקצועיים לבין חייו האישיים (עמ' 354). מתוך כוונה להגן עליה ולמנוע ממנה דאגות, הוא נמנע מלשתף אותה בבעיותיו בעסקים. הוא האמין שכך יוכל להתרכז במשפחתו ולהעניק לה את מלוא תשומת הלב. עם זאת, התוצאה הייתה הפוכה: הבעיות בעסקיו הסיחו את דעתו, והלחץ שהצטבר הפך אותו לחסר סבלנות ועצבני (עמ' 355). מכיוון שטוני לא ידעה על הקשיים שעבר, היא לא הבינה את מקור התנהגותו ולא ידעה כיצד לגשת אליו. כך, במקום לגשר על הפערים ביניהם, נוצר ריחוק רגשי שהוביל להידרדרות היחסים.

תוך הליכתם בעיר, הרטמן מבין שכאשר היו יחד, לא היו להם נושאי שיחה משותפים. הם לא התעניינו באותם הדברים, ועם השנים כל אחד הלך למקום אחר. הוא נזכר בכך שטוני קראה ספרים ונפגשה עם אנשים שהוא לא מצא בהם עניין, והפך להיות קנאי. הריחוק ביניהם גורם לו להיות פרנואיד, לחשוש ולקנא בכל אדם שטוני מדברת איתו – לא רק גברים אחרים: "ראה אותה משיחה עם איש, מספרת עם אשה, משחקת עם תינוק, היה אומר וכי בעל אין לה, וכי תינוקות אין לה, שמחזרת אחרים" (עמ' 355).

בנוסף, הוא מספר שהתחיל לעשן. "תחילה כדי לעמעם על המחשבות, אחר כך היה מעשן מתוך עמעום. תחילה ציגרות, אחר כך ציגרות. [...] עד שהיה עשנם עולה בכל הבית, ולא ראה את נזקו [...] (עמ' 355). כפי שמסופר, הרטמן מעשן כדי לשכוח מהבעיות, להעביר אותן ממנו. אך כמו שהוא מעשן יותר ויותר סיגריות, כך הבעיות רק הולכות ונהיות גדולות יותר, וכביכול בגלל העשן, הוא לא רואה את הנזק שעושה. הוא מגיע למסקנה שההנאה שלו היא העישון, ולטוני יש הנאות אחרות וזה בסדר (עמ' 355). אך המסקנה הזו לא עוזרת לו.

בשיחותיהם של הרטמן וטוני לאחר הגירושין, הרטמן משתף את טוני ברגשותיו על מערכת היחסים ביניהם, על הטעויות שעשה והדברים ששגה בהם ועל מה שלא סיפר לה במהלך כל שנות נישואיהם. תחילה, הוא מדבר במהירות ובאופן לא ברור, וטוני לא מצליחה להבין את דבריו, אך היא מאוד קשובה להם. לאחר זמן מה היא מצליחה להבין חלק מהם, ומעכלת אותם ברגישות רבה: "התחילה

⁸ עגנון, שמואל יוסף. "פנים אחרות". על כפות המנעול. הוצאת שוקן, 1998, ע"מ 351-366.

טוני קולטת קצות דבריו, ומה שלא הבינה מדעתה הבינה מלבה [...] טוני נתנה לבה על כל דיבור ודיבור שיצא מפיו" (עמ' 354). לאחר שהיא מבינה את דבריו ואת חוויותיו, היא חושבת על החוויה שלה, על הימים בהם היו נשואים, אך בנוסף גם על הרטמן (עמ' 354).

היא תומכת בו ומאמינה בו, נותנת לו את אישורה הרגשי והמילולי, מה שלא עשתה לפני כן בגלל שלא הייתה לה גישה אליו. "נזכרה טוני גירושיה וכל אותם הימים שלפניהם, אף על פי כן לא הסיחה דעתה ממה שסיפר לה. נשאה טוני את עיניה החומות שנשתקפו בהן אומן לב ובטחון ואמרה, מובטחת אני בך מיכאל שתמצא עצה הוגנת" (עמ' 354). יתר על כן, לבה של טוני מוזכר פעמים רבות בשיחה הזו. היא רגישה באופן כללי אך אליו בפרט, ודבריו מפעילים את לבה ורגשותיה. היא מגלה בו רבדים שונים שלא ידעה עליהם לפני כן, מה שמעורר בה רגשות חדשים. עם זאת, היא לא מביעה את רגשותיה מולו, אלא שומרת אותם לעצמה, והרטמן לא שואל אותה ומתעניין בה. היא תומכת בו ומחזקת אותו, אך לא נשאלת לרגשותיה ולא מקבלת תמיכה חזרה.

בפרק השלישי, לאחר שיחתם והליכתם ביער, הרטמן וטוני מתיישבים במסעדה, כמעין דייט (עמ' 358). הישיבה במסעדה מקרבת ביניהם, מביאה אותם לסיטואציה יחסית אינטימית, שהם כנראה לא חוו זה עם זה שנים רבות. במהלכה, הרטמן מגיע בינו לבין עצמו לאחת המסקנות החשובות ביותר שהגיע אליהן, ואולי אף למסרו של הסיפור. הוא חושב:

"מיום שנכנסתי עם טוני לחופה לא היתה שעה שנהגתי עמה כהוגן כבשעת נתינת הגט. [...] אסור לו לאדם לדור עם אשתו אם הוא מריב עמה. נישואין שאין עמהן אהבה אינן נישואין. נישואין ומריבות - גירושין יפים מהם. [...] הנושא אשה ואינו אוהבה צריך שיתן לה גט. אינו נותן לה גט צריך שיאהוב אותה (עמ' 359)."

כמו בפעמים הקודמות, הרטמן מבין שיחסייהם נכשלו בגללו. הוא לוקח על כך אחריות, גם אם היא בינו לבין עצמו, ולא מנסה להאשים בכך את טוני או גורמים אחרים. יתר על כן, נראה גם שהבעיה הזו לא נבעה מכוונת זדון. כלומר, הוא לא רצה לאמלל את טוני ולא התכוון לגרום לכך שהיא תיפגע ממנו – זה לא היה בשליטתו.

הרטמן וטוני ממשיכים לשבת זה עם זה במסעדה, והרטמן מספר לטוני על חלום שחלם (עמ' 360-361). בחלום זיסנשטיין, חברו, הציע לו ללכת לראות איתו דירה. במבט ראשון הדירה נראתה יפה וטובה, אך זיסנשטיין מיעץ להרטמן לא לקנות אותה, שכן התנור בה נמצא רק בחדר המיטות. הוא טוען שאם יש תנור רק בחדר המיטות, בחורף עלול להיות קר בחדר העבודה (עמ' 360). הוא מסתכל בחדר העבודה ורואה שיש בו יותר חלונות מקירות, ואין תנור. קר ולא נעים שם, מה שמשפיע גם על חדר המיטות. הדירה בחלום היא מטאפורה לחיי הנישואין שלו ושל טוני - הרטמן צריך להחליט אם הוא מעדיף שיהיה חם – טוב, נעים, מלא – בחדר המיטות או בחדר העבודה. כפי שהזכיר בפרק הראשון ובחלום, הבעיות בעסקיו השפיעו גם על מערכת היחסים שלו עם טוני, והקור חדר גם לחדר המיטות.⁹ אף על פי שחדר המיטות היה חם, שהוא עדיין אוהב את טוני ויש לו כוונות טובות כלפיה, דברים חיצוניים חדרו, ומערכת היחסים ביניהם השתנתה.

בפרק האחרון, לאחר הארוחה, הם מגיעים יחד לחדר בפונדק שמצאו, אך כשהבעלים שואל האם הם ישנים ביחד הם נבוכים, ולא ישנים זה עם זה באותו חדר ובאותה המיטה (עמ' 363). הרטמן

⁹ הלל ברזל, "פנים אחרות - הדרך חזרה". עלי שיח. יוני 1974, עמודים 96-110.

יוצא לטיול בו הוא חושב על טוני ועל חייו האישיים, וחוזר משם מבולבל, לא מבין מה לא עובד ביניהם, ומתן הבעיות שלו (עמ' 364). הוא נשכב על מיטתו וחושב על היום שעבר. הוא נרדם תוך מחשבות על טוני, והסיפור נגמר בסוף פתוח, בלי שאנחנו, הקוראים, יודעים האם הרטמן וטוני חזרו זה לזה (עמ' 365). כלומר, נראה שהם עומדים לחזור - אך אין לכך תשובה סופית. הם התקרבו זה לזה בשנית, אך הם עדיין רחוקים. החזרה לא שלמה, אין ודאות מוחלטת.

התאמה לסקאלות לפי הקטגוריות:

תקשורת – לטענתי, יש לפצל בין התקשורת שלפני הפרידה, כפי שהיא מתוארת בסיפור, לבין התקשורת שלאחר הפרידה, מה שלמעשה נכתב בסיפור עצמו. מכיוון שהשינוי בין שני סוגי התקשורת הוא דרסטי, ניתן להשוות בין שני סוגי התקשורת ולעמוד על ההבדלים ביניהם באופן הזה. התקשורת שלפני הפרידה היא לא-בריא, ואילו התקשורת שאחרי הפרידה קרובה בהרבה לתחום הבריא.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
		לפני הפרידה		
				אחרי הפרידה

לפני הפרידה – אחת מהסיבות שבגללן הרטמן וטוני הגיעו לכדי גירושין, היא התקשורת שהייתה ביניהם. במהלך שיחתם ביער, הרטמן מספר על כך שכשנכנס לחובות בעסקיו, ולא סיפר על כך לטוני מכיוון שלא רצה להדאיג אותה, וחשב שיהיה נכון להפריד בין העבודה לבין הבית. הרצון הזה, שבא לידי ביטוי בכך שהרטמן לא סיפר לטוני דבר על מה שקורה בחייו – גרם לפער וריחוק ביניהם. הם לא דיברו כמעט בכלל, לא על חייהם האישיים ומה שקורה בהם, ולא על רגשותיהם בכלל וזה לזו בפרט. אף אחד מהם לא ידע לומר לאחר מה הוא צריך ממנו, וכל אחד מהם נשאב ל"בועה שלו".

לטענתי, התקשורת הזו היא תקשורת לא-בריא, בעיקר מכיוון שהיא לא תקשורת מיטבית, אך גם לא נובעת מרצון להרע. כפי שציינתי בקטגוריית התקשורת במבוא, קיימים מצבים בהם אדם לא יכול, מבחינה רגשית ונפשית, להקשיב ולשתף את בן זוגו ברגשותיו, וכך גם לא יכול להכיל את רגשותיו של השני. המצב בו הרטמן היה הוא מצב כמו זה. הוא לא היה מסוגל לשתף את טוני ברגשותיו ובחוויותיו, וכך התקשורת ביניהם נפגמה. נוצר ביניהם פער, ומכיוון שאף אחד לא שיתף את השני בתחושותיו, הם לא הצליחו לגשר עליו ולתקן אותו. רק לאחר הפרידה, הרטמן הבין את הקצר שהיה בתקשורת ביניהם, והציף זאת מול טוני.

אחרי הפרידה - עלילת הסיפור היא העלילה שלאחר הפרידה. למעשה, מתחילת פגישתם בצאתם מבית הדין, הרטמן מבין את טעויותיו בקשר ביניהם. אחת הטעויות שהוא מבין שעשה, אם לא המרכזית ביותר, היא העובדה שלא תקשר עם טוני את מה שעבר עליו. הוא שוקל מחדש את תפיסתו על ההפרדה בין הבית לעבודה, ומבין שזה מה שיצר את הריחוק בינו ובין טוני. הוא מציג את ההבנה

הזו בפניה, בנוסף להבנות אחרות שהוא מגיע אליהן. טוני מקשיבה לו, מכילה אותו, מבינה אותו, ואף נותנת לו עצות שיכולות לשנות את מצבם.

התקשורת הזו, שמתנהלת ביניהם רק לאחר שנפרדו, היא תקשורת בריאה. הרטמן מרגיש מוכן ומסוגל לספר לטוני על רגשותיו ועל חוויותיו, לאחר שהבין בינו לבין עצמו מה מנע ממנו לעשות זאת לפני כן. טוני מקשיבה לו ומקבלת את דבריו בהבנה, וגם כאשר יש לה מה לענות לו, היא עושה זאת באופן מכבד ומכיל, כזה שיגרום לו להמשיך להרגיש בנוח לדבר עמה. השיחה ביניהם משנה את מצבם הקודם, ומביאה אותם למצב טוב יותר משהיה לפני כן, מה שמראה גם כן על תקשורת בריאה ומיטבית.

הדדיות – נקודת המבט על מערכת היחסים נאמרת מפיו של הרטמן בלבד, ודעותיה ורגשותיה של טוני לא נשמעים כלל. לא ניתן לדעת מה היא מרגישה כלפיו ומה היא חושבת על השינוי שעבר, גם מכיוון שהיא לא רומזת באופן כזה או אחר על כוונותיה לחזור אליו. לכן, לא ניתן לקבוע האם מערכת היחסים היא הדדית או לא, ולא ניתן למקם אותה על הסקאלה.

אמון ונאמנות – האמון והנאמנות בין הרטמן וטוני לפני הפרידה וגם אחרי הפרידה, קרובים מאוד לגבול הבריאה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
				פנים אחרות

ראשית, החלטתי שלא להפריד בסקאלה הזו בין מערכת היחסים של טוני והרטמן לפני הפרידה לזו שאחרי הפרידה, מכיוון שלא נעשה שינוי בזמן הזה בסקאלת הנאמנות. לכל אורך מערכת היחסים ביניהם, טוני והרטמן היו נאמנים זה לזה ולא ניהלו קשרים עם אחרים. הפעם היחידה בה הייתה רמיזה לכך היא בצאתם מבית הדיין, כשסוויירש וטנצר חיכו לטוני. הרטמן נפגע מכך, ותפס זאת כפגיעה באמונו. טוני הבינה את הטעות שלה, והשתחררה מהם מהר מאוד. מצד אחד, זו לא פגיעה אמיתית באמון ובנאמנות, שכן הם נפרדו ולא מחויבים זה לזה. מצד שני, אולי זה אומר משהו על האהבה שהייתה ביניהם. אדם שממשיך הלאה כל-כך מהר, כנראה שלא תמיד היה שם. בעקבות זאת, מיקמתי את האמון והנאמנות ככמעט בריאה.

תמיכה ושליטה - שוב אפריד בין מערכת היחסים של טוני והרטמן לפני הפרידה ואחריה, שכן השליטה והתמיכה במערכת היחסים ביניהם שונה לפני הפרידה ואחריה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
		לפני הפרידה		
			אחרי הפרידה	

לפני הפרידה - מערכת היחסים בין טוני והרטמן לפני הפרידה לא מתאפיינת בשליטה, אך גם לא בתמיכה. הרטמן לא פונה לטוני ולא משתף אותה בקשיים שהוא חווה, ולכן גם אם הייתה רוצה

לתמוך בו ולהכיל אותו, היא לא הייתה יכולה. בעקבות הריחוק שנוצר ביניהם, כל אחד מהם הלך לכיוון אחר, והם כבר לא אהבו או התעניינו באותם הדברים. זה הפריע להרטמן, והוא התחיל לקנא לה ולבקר את פעולותיה ואת מעשיה, על אף שלא היה בהם כל פגם. מערכת יחסים כזו הייתה יכולה להפוך למערכת יחסים של שליטה, בה הרטמן יהפוך להיות הצד המוביל והשולט, אך בערך שם הם נפרדים, ולכן זה לא קורה. השליטה והתמיכה ביניהם ממוקמת בין לא-בריאה לגבולית מכיוון שהייתה יכולה להתפתח למערכת יחסים של שליטה, שכן התפתחו בה האלמנטים האלו, אך נעצרה שם בעקבות זאת.

אחרי הפרידה - מערכת היחסים בין טוני והרטמן אחרי הפרידה מאופיינת בעיקר בתמיכה רגשית חד צדדית מצידה של טוני. הרטמן משתף את טוני בהבנותיו על מערכת היחסים ביניהם, וגם ברגשותיו ומצבו הנפשי בעקבות כשלון עסקיו. במשך כל הזמן בו הוא משתף אותה בכך, טוני מקשיבה לו ומכילה אותו, ואף נותנת לו עצות ומחזקת אותו. עם זאת, טוני לא מקבלת מהרטמן את אותה התמיכה שהיא נותנת לו. לאורך כל הסיפור הרטמן משתף את טוני ברגשותיו, אך לא שואל את טוני על רגשותיה שלה כלל, וגם היא לא יוזמת שיחה כזו. היא נענית בחיוב להתמסרות שלו אליה, אך לא מתמסרת חזרה - מחוסר ברירה או חוסר רצון. עם זאת, אי אפשר לקבוע באופן חד משמעי - על בסיס יום אחד המתואר בסיפור - את טיב הקריטריון הזה במערכת היחסים כולה. בהסתכלות גם על עברם, ניתן לומר שזו כן תמיכה כזו, אך יש להתחשב גם בשינוי שעבר. לכן, לדעתי, התמיכה היא בין בריאה ללא-בריאה, נוטה יותר ללא-בריאה.

התאמה להגדרה פסיכולוגית - לפי הסקאלות, מערכת היחסים שלפני הפרידה היא ברובה לא-בריאה. מערכת היחסים שאחרי הפרידה נוטה לצד הבריאה, אך לא באופן מוחלט. מערכת היחסים שלפני הפרידה היא לא-בריאה, גם מבחינת הסקאלות וגם מבחינת ההגדרה הפסיכולוגית. הרטמן פוגע בטוני, אך לא עושה זאת באופן מכוון ולא ביודעין. כאשר הוא מבין שהוא פוגע בה הוא מחליט להיפרד ממנה כדי לא לפגוע בה יותר, ובמערכת היחסים שלאחר הפרידה הוא מנסה לתקן את המצב ביניהם ולהבין מאיפה נבעו הדברים שקרו ביניהם. עם זאת, לאחר הפרידה טוני והרטמן לא חוזרים זה לזו. נראה שזה הולך לכיוון הזה, אך הם מסיימים את הסיפור בנפרד, כשהם עדיין לא קרובים מספיק.

"פרנהיים" הוא סיפור קצר שנכלל בקובץ הסיפורים "עד הנה" ופורסם בשנת 1949. הוא מספר אודות וורנר פרנהיים, חייל יהודי גרמני שחוזר מהשבי לאחר מלחמת העולם הראשונה. בחזרתו, הוא מגלה שבנו היחיד מת ושאותו, איגנה פרנהיים, נעלה את ביתם בפניו ונסעה אל בית משפחתה. לאחר כמה ימים, הוא מחליט לנסוע לביתו בתקווה שיצליח להחזיר אותה אליו. כשהוא מגיע לשם, משפחתה מקבלת אותו "בלא שמץ שמחה, כאילו לא מן השביה הוא שב" (עמ' שכב). לאחר זמן מה בו הוא שוהה עם גיסיו, גרטרווד והיינץ שטיינר, הוא נפגש עם איגנה, ומגלה שהיא חזרה לקרל ניס - חברו הטוב - שאיתו איגנה הייתה אמורה להתחתן מלכתחילה. מערכת היחסים בין איגנה לוורנר פרנהיים מתאפיינת בחוסר אמפתיה של איגנה כלפי וורנר, ובחוסר הדדיות מצדה.

המקרה הראשון של חוסר התקשורת שניתן להצביע עליו הוא כאשר איגנה עוזבת את ביתם המשותף שלה ושל וורנר פרנהיים, מבלי לומר מילה (עמ' שכא). מצד אחד, הסיפור מתרחש בסביבות מלחמת העולם הראשונה, והדרכים לתקשורת בתקופה כזו של מלחמה עם חייל שבוי היו ככל הנראה קשות עד בלתי אפשריות. מצד שני, השוערת מלגלת עליו ואומרת: "אם כן למה אמרו שלא יחזור? [...] שהדירה ריקה ואין שם אדם שיפתח לו, שהגברת פרנהיים יצאה ונעלה את הבית ונטלה עמה את המפתחות ולא חישה שאפשר שצריכין למפתחות [...]". (עמ' שכא). כלומר, גם אם איגנה הייתה יכולה להגיד לפרנהיים שהיא עוזבת אותו ואת ביתם, היא לא תכננה לעשות זאת.

לאחר פגישתו עם השוערת ולאחר ששהה כמה ימים בעיירה ועלה לקברו של בנם התינוק, פרנהיים מחליט לקנות כרטיס נסיעה הלוך וחזור לבית משפחתה של איגנה (עמ' שכב). גם במקרה זה, לא ברור לגמרי האם הייתה לו דרך לדבר איתה ולספר לה על כך, אך אם כן, הוא בחר שלא לעשות זאת. בנוסף לכך, קניית הכרטיס היחיד לשני הכיוונים, הלוך וחזור, מראה שפרנהיים יודע בתוכו שכנראה יצטרך לחזור בידיים ריקות. הסוף ידוע מראש מבחינתו, הוא לא יצליח להשיג את מטרתו ולחזור עם איגנה לביתם המשותף, אלא יצטרך לחזור לבדו.

הוא מגיע אל בית משפחתה, ומדבר עם בני משפחתה - גרטרווד אחותה ובעלה, גיסו של פרנהיים, היינץ שטיינר. הוא מנסה לשתף אותם בציפיותיו, בעגוועיו לאיגנה ובדברים שעבר בשבי, אך לא מצליח לעשות זאת (עמ' שכה-שכו). מבחינת הזוג שטיינר, תפיסתו של פרנהיים תמוהה במיוחד, שכן הם מודעים למציאות החדשה של איגנה ותומכים בה (עמ' שכו). היינץ מסביר לפרנהיים את דעתו על מערכת היחסים בינו לבין איגנה, ועל חזרתו של קרל ניס. הוא מייצג בדבריו את איגנה, וטוען שקרל ניס ואיגנה היו אמורים להתחתן מלכתחילה, ונישואיהם שלו ושל איגנה קרו בטעות, בעקבות נפילתו של קרל ניס. "הרי שכבר מתחילתו לא היה הזיווג זיווג, אלא מה שהיה היה. מכל מקום אין צורך שיהא כל הימים כך" (עמ' שכז). לטענתם – מה שהיה היה, אך לא צריך להמשיך להיות כך. פרנהיים ואיגנה כבר לא אמורים להיות נשואים זה לזו, והם מבקשים מפרנהיים לא להוות מוקש בחייה החדשים של איגנה (עמ' שכז-שכח).

יותר מכך, היינץ בו ומשפיל את פרנהיים, בכך שמתייחס אליו כטפיל ששיקר על מות חברו כדי לתפוס את מקומו ולהתחתן עם נערה עשירה, בת טובים, שמעמדה גבוה משלו. היא סיכמה עם

¹⁰ עגנון, שמואל יוסף. "פרנהיים". עד הנה. הוצאת שוקן, 1974, ע"מ 321-336.

היינץ על סכום פיצויים מסוים שיתנו לפרנהיים, על מנת שיתן לה גט ולא יהיה יותר חלק מחייה (עמ' שכח). כל אלו מדגישים את מחויבותה האפסית אליו, גם בלי קשר לחזרתו של קרל נייס.

בנוסף, מתגלה דרך השיחה הזו שאיננה ידעה שפרנהיים עומד לחזור מהשבוי, ובכל מקרה לא חיכתה לו בחזרתו, וגם לא רצתה לעשות זאת. פרנהיים התכוון לחזור למציאות שעזב, לאשתו ולבנו. במציאות ההיא אין מעל נישואיהם איום בדמות קרל נייס, האהוב שנהרג. אולם הוא לא יודע שבזמן שנלחם ונשבה העולם השתנה, והוא חזר לעולם אחר מזה שהשאיר כשעזב, עולם שאיננה כבר חיה בו והתרגלה אליו. משום שמבחינתו הם עוד נשואים, הוא מצפה שאיננה תהיה זו שתבוא לפגוש אותו כשהוא חוזר מהמלחמה לאחר שנים רבות. "ולא דרכו של עולם שאשתו של איש מקבלת פני בעלה שחוזר ממרחקים?" (עמ' שכו).

בפרק הרביעי והאחרון, פרנהיים פוגש את איננה, והיא מקבלת אותו בסבר פנים יפות. היא מבקשת לשמוע איפה היה במהלך כל השנים האלו, אך כשהוא מתחיל לספר לה, הוא מבין שהיא לא באמת שומעת. היא שואלת: "והיאך נהגו בך הבולגרים? [...]. ולא בשביה היית, כמדומה אני ששמעתי שהיית שבוי" (עמ' של), ופרנהיים עונה: "בין הסרבים הייתי שבוי" (עמ' של). חוסר מידע זה, מצביע גם הוא על כך שהיא לא רואה בהם כבעל ואישה יותר, שכן אם הייתה, סביר היה להניח שתדע היכן הוא שבוי. יתר על כן, פרנהיים מוסיף: "אי את מבחינה בין אויב לאוהב. שמעתי שהוא חזר" (עמ' של). על פניו, משפט זה נאמר על צדדי המלחמה, אך המשפט הבא מראה שהוא מכוון אל קרל נייס. פרנהיים, לתפיסתו, הוא לא האדם הרע, הוא לא שקרן ורמאי כפי שהיינץ טוען, אלא "האוהב".

על אף הדברים האלו, בשיחתו עם איננה, פרנהיים מצליח לבטא את עצמו בצורה ברורה ורהוטה. לאחר שהיא לא נענית לניסיון ההתמסרות הראשון שלו, ולא מקשיבה לו כשהוא מנסה לדבר איתה ולהתחיל לתקן את התקשורת שנסדקה, הוא מנסה לספר לה באופן מדויק יותר מה הוא מרגיש. הוא מצליח להסביר לה למה ובאיזה אופן הוא נפגע ממנה, גם כאשר היא לא אמפתית אליו: "אותו וורנר פרנהיים בעלה של אינגנבורג יעקור את עצמו מן העולם כדי שהאדון קרל נייס יקח לאשה את הגברת איננה פרנהיים, סליחה, אינגנבורג לבית שטארקמט" (עמ' שלא). בהדגשה אירונית של שם נעוריה משקף פרנהיים את יחסה לנישואיהם - כאילו לא היו מעולם. מעבר לכך, כחלק מניסיון ההתמסרות שלו אליה, הוא מנסה להסביר לה מה הוא רוצה וצריך לקבל ממנה. הוא לא מנסה ללחוץ עליה, לשלוט בה ולהכריח אותה להיעתר לו, אך גם מראה שהוא זקוק לה. "אבל דבר זה הלוא תביני, צריך הייתי לראותך, צריך אני לדבר עמך, ואם אין את רוצה אלך ליי" (עמ' שלא).

למרות זאת, איננה לא נענית לניסיונות ההתמסרות הרבים של פרנהיים. "ודאי כבר סיפרת לגרטרוד או להיינץ או לשניהם כאחד. [...]. אם סיפרת להם הם יספרו ליי" (עמ' שלב). לאחר מכן היא מתכוונת ללכת ומנסה להתחמק מהמשך השיחה, בעוד שפרנהיים מנסה להשאיר אותה שם. הוא מנסה שוב ושוב, אולי אף באופן פתטי אובססיבי לתפיסתה, שכן שמע והבין - גם ממנה - על חייה החדשים. הוא פונה הפעם לרגשותיה, ומנסה להזכיר לה את הימים הקודמים למלחמה, כשהיו ביחד והיה להם טוב, אך לא מקבל את המענה שציפה לו. "כמה מאושר אני ששוב נמצא אני עמך תחת קורת גג אחד. איני בעל מילים, אבל דבר זה אומר לך, משעה שדרכתני על סף חדרך נפשי הומיה כאותו היום שהנחת ידך בידי ונתרצית לי להיות לי לאשה" (עמ' שלד). לבסוף, איננה עוזבת, וקובעת בשביל שניהם, ללא התייעצות עמו, כמו בכל אחר במערכת היחסים ביניהם, את סיוס הזוגיות שלהם (עמ' שלה).

התאמה לסקאלות לפי הקטגוריות:

תקשורת - התקשורת בין איננה ופרנהיים היא תקשורת רעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
פרנהיים				

התקשורת בין איננה ופרנהיים היא תקשורת רעילה. איננה כלל לא חושבת לספר לפרנהיים על בנם או על כך שעברה לעיר אחרת, ומתייחסת אליו באופן מזלזל המבטל את קיומו. בעיניה, הוא לא אדם שחשוב לספר לו דברים. כאשר הוא מגיע אליה, הוא מבקש לדבר איתה ומבקש ממנה להתעניין בו, שהרי היו נשואים זה לזו והיה להם ילד משותף, והיא מבטלת זאת לגמרי ולא מתייחסת לכך ברצינות. פרנהיים מבין בתוכו שזה לא עובד, אך לא מתייחס ומנסה להסביר לה את רגשותיו. הוא עושה זאת באופן רהוט וברור, מלא בכאב וברגש, ומסביר לה במדויק מה הוא צריך ממנה. השיחה הזו לא מקדמת אותם למקום טוב יותר. היא לא מקשיבה לו, ולא מנסה להכיל אותו. היא יודעת שדבריה פוגעים בו, שכן הוא אומר לה זאת באופן מפורש ובכל זאת בוחרת להמשיך כך.

הדדיות – תחום ההדדיות בין איננה ופרנהיים הוא רעיל.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
פרנהיים				

מערכת היחסים בין פרנהיים ואיננה מתאפיינת בחוסר הדדיות. לאורך כל הסיפור, פרנהיים רוצה לחזור אל איננה ולהיות איתה, והיא (וקרוביה) דוחים את ניסיונותיו פעם אחר פעם. חוסר ההדדיות הזה הוא קיצוני – כל אחד מהם נמצא בקצה השני, ורצונו של אחד שונה בתכלית משל השני. איננה לא רוצה את פרנהיים ולא מתעניינת בו כלל, ואילו הדבר היחיד בו פרנהיים רוצה לזכות הוא יחסה של איננה. אף אחד מהם לא נותן לשני את מבוקשו ולא ממלא את הציפיות ממנו. בנוסף, פרנהיים הוא ברירת המחדל של איננה. אלמלא הייתה סבורה שקרל ניס מת, איננה ופרנהיים לא היו יחד. היא בחרה בו בליט ברירה, מתוך התפשרות, וזה לא היה רצונה האמיתי. הוא, לעומתה, רצה אותה מאוד לאורך כל הזמן בו היו יחד, וגם לאחר שחזר מהמלחמה. על כן, מערכת היחסים ביניהם מתאפיינת בהדדיות רעילה.

אמון ונאמנות – הנאמנות והאמון בין פרנהיים ואיננה הם רעילים.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
פרנהיים				

פרנהיים לעולם לא היה הבחירה הראשונה של אינגה, והיא תמיד העדיפה את קרל ניס על פניו. לפני שאינגה ופרנהיים נהיו זוג, אינגה הייתה נשואה לקרל ניס. כששמעה מפרנהיים שקרל ניס ככל הנראה מת, האופציה הטובה ביותר שלה הייתה להיות עם פרנהיים, אך היא מעולם לא אהבה אותו ולא הייתה שם, איתו, באמת. בזמן שאינגה ופרנהיים עוד היו אמורים להיות יחד, היא לא שמרה לו אמונים ובגדה בו עם קרל ניס, בחיר ליבה האמיתי. לכן, אין ביניהם אמון ונאמנות כלל.

תמיכה ושליטה - מערכת היחסים בין פרנהיים ואינגה לא מתאפיינת בתמיכה, ומתאפיינת בשליטה שנעצרת בעקבות סיום מערכת היחסים.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
פרנהיים				

מערכת היחסים בין אינגה לפרנהיים מאופיינת בשליטה מוחלטת מצד אחד וכניעה של הצד השני, אך הם גם לא תומכים זה בזה. כשפרנהיים חוזר לראשונה לביתו לאחר המלחמה, הוא מגלה שהשער לבית נעול ואינגה יצאה למשפחה. מעשה זה מצדה מעיד על השלטת כוח במערכת היחסים. היא החליטה שזה מה שצריך לקרות, והוא קרה. לפרנהיים אין כל אמירה בכך, היא בעלת הכוח. בנוסף לכך, כשפרנהיים ואינגה משוחחים זה עם זה, הוא מנסה להתמסר אליה, אך היא לא נעתרת להתמסרותו. היא לא תומכת בו, על אף שהוא מנסה לגרום לה לעשות זאת.

מבחינה "פיזית", אינגה מבטלת את התמיכה הכלכלית שהעניקה לו, בעיקר בהעסקתו אצל גיסה לפני המלחמה, בכך שעוזבת את ביתם ונועלת אותו בפניו, ולמעשה משאירה אותו ללא כל רכוש. יתר על כן, אינגה היא זו שמחליטה על הפרידה, ועל אף שפרנהיים מנסה להתנגד לכך, היא לא נותנת לו ברירה אחרת והוא "נכנע". השליטה ביניהם ממוקמת כרעילה, שכן אינגה היא השולטת במערכת היחסים, ולפרנהיים אין יכולת להשפיע עליה.

התאמה להגדרה פסיכולוגית - גם אצל "פרנהיים", כמו "הרופא וגרושתו" ואף באופן חד יותר, ניתן לקבוע לפי הסידור על הסקאלות שמערכת היחסים בין אינגה ופרנהיים היא רעילה. כל אחת מהקטגוריות ממוקמת בסקאלה כרעילה, וזהו הנימוק הראשון לכך. מבחינת הגדרת ספרות המחקר הפסיכולוגית, מערכת היחסים ביניהם מתאפיינת בפגיעה מכוונת של אינגה בפרנהיים, ובעיקר בחוסר הדדיות. כלומר, אינגה יודעת שהיא פוגעת בפרנהיים שכן הוא מציין זאת בפניה, אך מתעלמת מכך וממשיכה לנהוג באותו האופן. יתר על כן, רצונותיהם וציפיותיהם אחד מהשנייה לא תואמים, ועל כן מערכת היחסים ביניהם לא מצליחה להתקיים באופן מיטבי.

"האדונית והרוכל" הוא סיפור קצר שנמצא בקובץ הסיפורים "סמוך ונראה", ופורסם בשנת 1943. הוא מספר על יוסף - רוכל יהודי שסוחר ביערות אירופה, והלני - אדונית שפגש ביער. יוסף מבקש מהלני ללון בביתה, שכן הוא הלך לאיבוד ביער ובחוף יש סופה. היא מסכימה והוא נשאר בביתה. תחילה, יוסף משפץ את ביתה של הלני וכך תורם לה על כך שהיא מארחת אותו. בחודשים הבאים בהם הוא נמצא אצלה, יוסף והלני נעשים לזוג. לכל אחד מהם יש מניעים וסיבות שונות לכך. יוסף נמצא בזוגיות בעיקר מטעמי נוחות - הוא לא צריך לחזור לעבודתו כרוכל ומצא בית נעים. הלני, מצדה, מתכננת לאכול אותו, כמו שעשתה לבני זוגה הקודמים. מערכת היחסים ביניהם מתאפיינת בניצול דו-צדדי, אך גדול יותר מצדה של האדונית.

בתחילת הסיפור, מתאפיינת האדונית באנטישמיות, כאשר שואלת את הרוכל: "מה אתה מבקש כאן יהודי?" (עמ' 92). גם מבחינתה וגם מבחינתו, זהותו הדתית היא המאפיין החשוב ביותר שלו, שכן גם במשפט הפותח את הסיפור הוא מוצג כיהודי, עוד לפני שמוצג שמו (עמ' 92). מערכת היחסים ביניהם מתחילה להיבנות זמן קצר לאחר פגישתם הראשונה, כאשר בעקבות הגשמים הרבים, יוסף מבקש למצוא אצלה קורת גג, מקום לישון בו, ובתמורה לכך הוא עובד בביתה (עמ' 93). בנקודה זו, הם מתחילים לבסס מעין מערכת יחסים של ניצול הדדי. יוסף משתמש בה כדי לקבל בית, כדי לא לטייל בגשם ולאחר מכן גם למזון וצרכים מיניים - צורך גופני. על פניו, נראה שגם היא משתמשת בהצעתו מטעמי נוחות - שיפוץ ביתה, אך למעשה היא מוצאת אותו קורבן לתכנית גדולה יותר לקניבליות, כפי שמרמזת במידה מסוימת קניית סכין הציידים.

עם הזמן, וגם לאחר שמפסיקים הגשמים, הם מתחילים לדבר זה עם זה גם מעבר לשיחות על עבודות הבית. הוא שואל על חייה, והיא מספרת לו פרטי מידע מועטים עליה (עמ' 94). יוסף נמשך אליה ומדבר אליה דברי אהבה, והם מתחילים לנהל זוגיות זה עם זה. הוא לא עוזב את ביתה, והם מתרגלים זה אל זה עד ששוכחים מהפערים ביניהם (עמ' 96). עם זאת, יוסף מתחיל לשים לב לכך שהלני לא אוכלת ולא שותה, אלא רק מכינה אוכל בשבילו. עניין זה מתחיל להטריד אותו, והוא מחליט לשאול אותה על כך. כשעושה זאת לראשונה, הוא מקבל את התשובה: "דם אנשים אני שותה ובשר אדם אני אוכלת [...]. עם שהיא מדברת חיבקה אותו בכל כוחה והניחה שפתייה על שפתיו ומצצה ואמרה, מימי לא ציירתי לי שבשרו של יהודי מתוק כל כך" (עמ' 96). משפט כמו זה והתנהגות כזו הייתה יכולה ואמורה להטריד אותו, להעלות בו סימני אזהרה, אך יוסף לא נראה מודאג מכך. בתגובה הוא מנשק את הלני, וחושב שאלו דברים שנאמרים מצד אישה שאוהבת את בעלה (עמ' 96).

הם חוזרים להתנהל כרגיל, חיים יחד ונהנים אחד מחברת השנייה, אך עניין האוכל עוד נוקב ביוסף, והוא שואל אותה על כך שוב, ונענה: "כל המרבה לשאול מעמיק לו שאול. שמח פגרי המתוק על כל מה שניתן לך ואל תשאל שאלות שאין עליהן תשובה" (עמ' 97). שנית, הוא מחליט להתעלם מכך, ואף משכנע את עצמו לשמוח בתשובה שקיבל ממנה: הרי לא חסר לו כלום - נעים לו לגור איתה, היא יפה ובריאה וזה לא משנה איך היא אוכלת ושותה. הוא המשיך לגור אצלה ולהיות אותה: "אם מחמת שבאמת אהב אותה ואם אולי מחמת אותה חידה שאין לה פתרון" (עמ' 97). לאחר הדברים

¹¹ עגנון, שמואל יוסף. "האדונית והרוכל". סמוך ונראה. הוצאת שוקן, 1968, ע"מ 92-102.

האלו, המספר משתמש בחלק מציטוט אשר נכתב במסכת אבות: "מי שעסקו עם נשים יודע שכל אהבה התלויה בדבר סופה בטלה" (עמ' 97). פסוק זה גורס שכל אהבה שתלויה בגורם חיצוני, ולא מתבססת אך ורק על אהבה – תיגמר לבסוף, מה שמרמז על אופי מערכת היחסים של יוסף והלני, מערכת יחסים של ניצול ותלות, גם מעמדיים, וגם על סופה.

למעשה, לכל אורך הסיפור הם קרובים זה לזה מבחינה גופנית, אך כלל לא מבחינה רגשית, שכן הם כמעט ולא מדברים אחד עם השנייה, ולא מכירים לעומק. באחת הפעמים, יוסף חשב על כך: "הרי אנו קרובים, הרי סמוכים אנו זה אצל זה ואין אנו זזים זה מזה ואף על פי כן איני יודע עליה היום יותר משידעתי עליה אתמול, ולא ידעתי אתמול יותר משידעתי עליה ביום שבאתי אצלה בראשונה" (עמ' 97). אך המסקנה הזו לא הפריעה לו כלל. המצב הזה נמשך, והוא לא עשה דבר כדי לשנות אותו. יתר על כן, הם מתחמקים משיחות משמעותיות, על מערכת היחסים ביניהם ובכלל. הוא – מכיוון שלא רוצה לפתוח ריבים, והיא – על מנת שלא יבין את מזימתה. "כל זמן שהיו שרויים בשלום לא הירבה לשאול, ואם שאל הייתה סותמת את פיו בנשיקות" (עמ' 98). בכך שהיא "סותמת את פיו בנשיקות", הלני מפעילה עליו מניפולציות. היא מנצלת את חולשתו הרגשית ואיבוד זהותו מולה, ומשיגה את מטרתה האכזרית, שאנו כקוראים מתחילים לחשוש ממנה, במסווה של הנאות וצרכים גופניים.

בהמשך לכך, לטענת שמיר, מערכת היחסים בין הלני ליוסף מדמה את מערכת היחסים בין העם היהודי לעמים האחרים.¹² כלומר, היהודי התמים והטוב מתבולל ומתערבב בסביבת העמים הגויים, ואלו מנצלים את תמימותו לטובתם האישית. סממנים יהודיים, כמו מצוות וציטוטים ממקורות קדושים, מופיעים בסיפור פעמים רבות, ובכך מצביעים על דמות היהודי הנטמע בעמים האחרים. אופן הניתוח הזה מרתק ומעניין להרחיב עליו, אך במסגרת עבודת המחקר הזו, העוסקת בפסיכולוגיה של הדמויות ולא בסמליותן, אתייחס לזווית הדתית רק מתוך מקומה בזוגיות: היא מדגישה את אופייה, בה אחד הצדדים מוותר לגמרי על זהותו הקודמת ומתבטל לזהותה הדתית של הלני, בעוד היא נותרת בדיוק כפי שהייתה קודם, ללא כל ויתור. למשל, היו פעמים שהלני הייתה מבשלת את העוף בחמאה, ויוסף לא היה מעיר על כך – אלא עובר על שמירת הכשרות (עמ' 95). זו דוגמה ראשונה להתרחקותו של יוסף מהדת, התרחקות שתלך ותחמיר, יחד עם איבוד זהותו העצמית.

סממנים יהודים ונוצרים נוספים, כמו הקבלה של יוסף הרוכל אל יוסף המקראי, מדגישים גם הם את התרחקותו של יוסף הרוכל מהדת.¹³ בסיפור יוסף ואשת פוטיפר, אשת פוטיפר מוצגת כאישה נוכרית ויפה ממעמד גבוה, המנסה לפתות את יוסף, אך הוא לא נכנע לה. לעומת זאת, יוסף הרוכל כן נכנע לפיתויה של הלני האדונית, אישה נוצרית ויפה ממעמד גבוה משלו, ומהר מאוד מתחיל לחזר אחריה כפי שרצתה. בנוסף לכך, יוסף המקראי מפורסם בעיקר דרך פירושי החלומות שלו, שהצילו את מצרים משנים רבות של רעב כבד. בניגוד אליו, יוסף הרוכל לא מצליח לפרש את חלומותיו, המנסים להזהיר אותו מהבא לקרות. באחד הימים, הוא חולם שהכלבה משתחררת מכבליה ונועצת את שיניה בצווארו. הוא קם בצעקה ולא מצליח לחזור לישון. יום למחרת הוא מעביר את מיטתו לחדר אחר כדי לא להעיר את הלני, אך לא מקדיש לכך עוד מחשבה. לפי פרשנויות רבות, החלומות

¹² שמיר, זיוה. "תעלומת הדמיון המפתיע בין סיפורו של עגנון "האדונית והרוכל" לסיפורו של רואלד דאל The Landlady". גג: כתב עת לספרות. כרך 21, 2009.

¹³ נצר, רות. "עוד מבט על האדונית והרוכל". גג: כתב עת לספרות. כרך 22, קיץ 2010, עמ' 62-65.

הם התת-מודע שלנו. יוסף מרגיש שמהו לא כשורה, שהזוגיות עם האדונית מסכנת אותו, אך לא מצליח להקשיב לעצמו ולצאת לחלוטין מהמקום הזה בשל חולשתו מול הלני, שמנצלת זאת לטובתה.

יוסף עובר לישון בחדר אחר, לא לצד הלני, מכיוון שהוא לא נרדם ולא רוצה להפריע לשנתה, וכן מכיוון שמרגיש סכנה לידה (עמ' 99). הוא עושה צעד אחד בדרך לעזיבה, אך לא מצליח לעזוב לגמרי. בסופו של דבר, יוסף ניצל מאכילתו על ידי הלני דרך חזרה ליהדות, חזרה למקורותיו – באורך נס. באחד הערבים, יוסף נזכר לפתע לקרוא קריאת שמע (שמע ישראל), לאחר שאכל תבשיל שהלני הכינה לו ונכנס למיטתו (עמ' 101). הוא נזכר באופן אקראי, כמו באורח פלא בתפילה, מה שמצביע על כך שזנח את התפילה לפני כן. מכיוון שפסל הצלב תלוי בביתם, לא היה יכול להתפלל בבית, ויצא לעשות זאת בחוץ. לאחר הליכה ארוכה ביער, הוא מבין שאם ימשיך ילך לאיבוד, כמו בתחילת הסיפור, ומחליט לחזור. הוא מגלה שמיטתו מחוררת בחורים שלא היו בה לפני כן, ומוצא את הלני שכובה על הרצפה כשבידה סכין (עמ' 101). הוא מנסה לטפל בה, מחזיק אותה ושואל מה היא רוצה לומר, ובתגובה היא מנסה למצוץ את דמו, אך ללא הצלחה. האדונית מתה לאחר כמה ימים בהם יוסף ניסה לטפל בה, והוא משתחרר כך מהתלות בה, וחוזר לעבודתו כרוכל (עמ' 102).

מערכת היחסים בין הלני ליוסף היא דוגמה למודל של התמסרות והיעתרות שנהפך למודל של כניעה והשתלטות. למעשה, יוסף נכנע אל הלני בכך שהוא מתרחק וכמעט מאבד את זהותו האישית, המתבטאת דרך זהותו היהודית, בשבילה. היא לא ביקשה ממנו לעשות זאת באופן מפורש, אך גרמה לכך שהוא יאבד משהו מעצמו, שהיה יכול להיות כל דבר אחר בשבילה. התיאור הראשון של יוסף בסיפור, עוד לפני שנאמר שמו, הוא "רוכל יהודי". כלומר, זהותו הדתית מאפיינת אותו עד כדי שהיא באה לפני שמו. בלעדיה הוא לא מי שהוא, ולכן היא נלקחה ממנו. אם הוא לא הוא עצמו, ניתן להשתלט עליו ולשנות אותו בקלות רבה יותר.

התאמה לסקאלות לפי הקטגוריות:

תקשורת – התקשורת בין יוסף להלני היא רעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
האדונית והרוכל				

בתחילת הסיפור, הלני ויוסף מדברים זה עם זה מעט, ומנסים להכיר אחד את השנייה. ככל שמערכת היחסים הופכת ליותר פיזית, ומתרכזת רק בהרגלי האכילה של האדונית וביחסים המיניים ביניהם, הם מתרחקים ולא מנהלים שיחות אינטימיות. התקשורת ביניהם הופכת לאלומה ומתריסה יותר, בעיקר בעקבות העיסוק הרב בהרגלי האכילה של הלני. היא מנסה לחסום בפני יוסף את האפשרות לשאול שאלות על כך ועל ההיסטוריה הזוגית שלה. הוא ממשיך לעשות זאת מספר פעמים, שכן הנושא ממשיך להטריד אותו, והיא מנסה לעצור אותו באופן אלים: "פוי, כמה מכוערים פניהם של פחדנים. רקקה בפניו והלכה לה" (עמ' 99).

בסופו של הסיפור, לאחר השיחה בה ירקה עליו, הם כמעט ולא מדברים. יוסף מתרחק מהלני מבלי לשתף אותה בהחלטותיו ובחשדותיו, למשל - ההחלטה לעבור לישון בחדר אחר, ומפסיק לשאול שאלות. מלבד נסיונות מצדה להכריח אותו לאכול, הם לא מתקשרים זה עם זה כלל. החלטתי למקם את התקשורת ביניהם בין גבולית לרעילה, נוטה לרעילה. התקשורת מתחילה במקום יחסית טוב, בין בריאה ללא-בריאה. עם הזמן היא מחמירה והופכת ללא-בריאה יותר ויותר, עד שמגיעה לשיא, נקודת המפנה, בה הלני יורקת על יוסף, ומשם כמעט ונגמרת התקשורת ביניהם. לא מיקמתי אותה כרעילה לגמרי בשל ההתחלה והניסיון של יוסף לשפר אותה, אך היא כמעט כזו, גם מכיוון שניסיונותיו של יוסף לא נענים וגם מכיוון שקיימת בה אלימות.

הדדיות – תחום ההדדיות בין יוסף להלני הוא רעיל.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
האדונית והרוכל				

יוסף והלני רוצים זה מזו וממערכת היחסים ביניהם דברים דומים מאוד, אך אף אחד מהם לא מתעניין באהבה אמיתית. כל אחד רוצה את מערכת היחסים לטובת האינטרסים האישיים שלו. יוסף רוצה את מערכת היחסים עם הלני מתוך צרכים גופניים. תחילה כדי שתהיה לו קורת גג, מזון ומקום להמשיך לשהות בו, ולאחר מכן לצורכי מין. זו "אהבה שתלויה בדבר", ולא אהבה אמיתית וטהורה. הלני ממשיכה גם היא במערכת היחסים מתוך צרכים גופניים (אכילתו של יוסף), שהם חמורים בהרבה מאלו של יוסף, ולכן אלו לא צרכים הדדיים.

מצד אחד, שניהם מודעים במידה מסוימת לכך שאף אחד מהם לא מעוניין באהבה אמיתית, ושניהם בוחרים להמשיך במערכת היחסים מתוך אינטרסים אישיים ונוחיות. אף אחד מהם לא נפגע מבחינה רגשית מכך שמערכת היחסים נובעת מאינטרסים אישיים, אך יוסף כן נפגע מכוונותיה של הלני, גם מבחינה רגשית וגם מבחינה פיזית. בשלב מסוים בסיפור, הוא מתחיל לחיות בפחד תמידי וקיומי, וכן נפגע גם מדבריה של הלני ומהתנהגותה. אם לא היה בורח מהבית כדי להתפלל, היה נפגע גם באופן פיזי, וככל הנראה מת. הפגיעה המתוכננת של הלני ביוסף, בעייתית בהרבה מהאינטרסים האישיים שיוסף משיג מהזוגיות. היא בלתי הפיכה, ומעידה על חוסר אהבה ועניין בו. מתוך מחשבה שרצח בן זוג ואכילתו מבטאים כוונה הרסנית הרבה מעבר לסיפוק צרכים גופניים, מיקמתי את קריטריון ההדדיות כרעיל, אף שברור שגם יוסף אינו אוהב את הלני אהבה טהורה.

אמון ונאמנות – הנאמנות והאמון בין הלני ויוסף הם רעילים.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
האדונית והרוכל				

מבחינת הנאמנות המעשית, יוסף והלני שמרו אמונים זה לזו לאורך כל למערכת היחסים ביניהם, ולא היה במחשבותיהם וברגשותיהם אף אדם אחר. מבחינת אמון – יוסף מרגיש שמשוהו לא כשורה,

אך לא מצליח להבין באופן חד משמעי מה הוא. גם כאשר הלני כמעט מגלה לו על כוונותיה, הוא ממשיך, בינו לבין עצמו, להתכחש לכך. יתרה מכך, הלני נתנה לו סיבות רבות לחשוד בה, ונראה היה שאף ביקשה זאת. היא לא הייתה נאמנה אליו, מהבחינה בה לא פעלה לטובתו כלל, אלא אך ורק לטובת האינטרסים האישיים שלה. זוגיות מוצלחת לא יכולה להתקיים כשאינן אמון בין שני הצדדים, ובמיוחד כאשר יש סיבות לחוסר האמון. מכיוון שליוסף היו סיבות מוצדקות לחשוד, וחשדותיו היו נכונים, מיקמתי את הנאמנות והאמון כרעילים.

תמיכה ושליטה - מערכת היחסים בין הלני ליוסף מהווה מודל של כניעה והשתלטות שהצליחו לצאת ממנו, וממוקמת כמעט רעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
האדונית והרוכל				

הלני תומכת ביוסף מבחינה פיזית עוד מתחילת הסיפור. היא נותנת לו קורת גג, מכינה לו אוכל ומספקת לו שתייה. תחילה, כל אלו היו מותנים בעבודות שיוסף ביצע בביתה או בדברים כאלו ואחרים שקיבלה ממנו (בשל היותו רוכל). לאחר מעט זמן, שהותו בבית לא הייתה מותנית בכך, אלא הפך לבן בית וזכה למימון מלא ממנה, כך שלא היה צריך לעבוד עוד. היא לא הכריחה אותו להישאר אצלה, ולא הייתה לו כל סיבה לחזור, שכן קיבל כל מה שהיה צריך ממנה. תמיכה פיזית זו הייתה מונעת מאינטרסים, וככל שעבר הזמן גם הפכה לשליטה פסיכולוגית במידת מה. הלני ניצלה את אופיו החלש כדי לגרום לו להישאר, כך שתוכל לבסוף לממש את מטרת העלה שלה והיא לאכול אותו.

בנוסף, כדי להגיע למצב בו הלני יכולה לעשות בו כרצונה, כך שתוכל לאכול אותו, הלני מבטלת את זהותו של יוסף. תחילה הוא נכנע לכך, אך בשלב מסוים מחליט כביכול לחזור לעצמו, למי שהיה. הוא מתנגד לזהות החדשה שבנתה לו וחוזר לשורשיו, וכך גם ניצל מהרצח שתכננה לבצע. השליטה והתמיכה ביניהם ממוקמת כמעט רעילה, שכן אין בה תמיכה רגשית, והיא מבוססת על שליטה פסיכולוגית במסווה של תמיכה פיזית, המונעת מאינטרסים. היא כמעט רעילה ולא רעילה לגמרי מכיוון שיוסף הצליח להשתחרר ממודל השליטה.

התאמה להגדרה פסיכולוגית - מערכת היחסים בין הלני האדונית ליוסף הרוכל ממוקמת בסקאלות כרעילה. בנוסף, הגדרתי אותה כרעילה בעקבות הגדרת ספרות המחקר הפסיכולוגית, בה כאשר מתקיימת פגיעה מכוונת מצד אחד הצדדים או משניהם - מערכת היחסים היא רעילה. הכוונות של הלני, אשר מגיעות בסופו של הסיפור למעשים אמיתיים, נעשות מתוך ידיעה שהם יפגעו ביוסף. בנוסף לכך, היא מבטלת את זהותו ושולטת באופי חייו, גם אם לא עושה זאת באופן ישיר או מפורש. לכן, בהתאם להיבטים האלו, מערכת היחסים ביניהם היא רעילה.

"והיה העקוב למישור" היא נובלה שנכללת בקובץ הסיפורים "אלו ואלו", ופורסמה בשנת 1912. הנובלה מספרת את סיפורם של מנשה חיים וקריינדיל טשארני - זוג חשוך בנים המתמודד עם קושי כלכלי. בתחילת הנובלה, מנשה חיים יוצא למסע בחיפוש אחר פרנסה, אך הוא לא מצליח להשיג מספיק כסף, ולכן הוא מאחר לחזור. בעקבות אי הבנה שקרתה בזמן שהותו של מנשה חיים במסעו, קריינדיל טשארני חושבת שהוא מת, ונישאת בשנית. לבסוף הוא חוזר, ומגלה שקריינדיל טשארני נמצאת עם אחר, ואף יש לה בן ממנו. הוא מוותר על מקומו כדי לתת לה אפשרות לחיים טובים יותר. מערכת היחסים בין מנשה חיים לקריינדיל טשארני לא הצליחה להתממש. על אף שהם אהבו זה את זה, הבעיות החיצוניות פגעו באהבתם.

הפרק הראשון בסיפורם של קריינדיל טשארני ומנשה חיים מספר על הסיבות לפרידתם – החוסר בכסף ועקרותם, שהובילו גם ליציאתו של מנשה חיים למסע אחר הפרנסה. דרך הפרק הראשון, ניתן לראות שההחלטות שהם מקבלים מונעות מאהבה וכבוד, ולא מכוונות רעות. לפני יציאתו, באחד מימי עבודתם בעסקים המשותף, מנשה חיים יצא להתפלל בבית המדרש, וקריינדיל טשארני נשארה בביתם. בזמן שהותה בבית, חשבה על אופי חיייהם, על כך שהם זוג חשוך בנים, שהמפרנס העיקרי הוא בעלה, והרגישה אשמה על כך. לכאורה היא לא עושה דבר למענו ולמענם, ולא רק שהיא לא עושה אלא גם גורמת לו לחטא, שכן הם נשואים כבר זמן רב, אך לא הצליחו להביא ילדים. "ומה היא עושה בשבילו באמת? מה היא עושה בשבילו? ממש לא כלום. ואפילו קדיש לא ילדה לו והרי הוא שרוי בחטא בגללה" (עמ' סח). בנוסף לכך, הם ניסו לפתוח בשוק בוצ'אץ' את דוכן העסק שלהם כדי לקבל חשיפה רבה יותר. קריינדיל טשארני ניסתה לעשות מה כל שביכולתה על מנת שיגיעו כמה שיותר לקוחות, אך ללא הצלחה ממשית.

בעקבות זאת, מנשה חיים יוצא למסע חיפוש אחר פרנסה, הרחק מביתם. כדי להשיג את מטרותו, הוא מקבל מכתב המלצה מרוב העיר בוצ'אץ', שנועד לעודד יהודים אחרים לקנות ממנו. במהלך מסעו, על אף שהוא נהנה מהנדודים ומחברת הקבצנים, הוא חושב רבות על קריינדיל טשארני, וגם היא חושבת עליו. כמעט בכל פעם בה הוא עושה משהו שמפעיל אותו, שגורם לו להרגיש מעט טוב עם עצמו – הוא נזכר בה ומתחרט, מרגיש רגשות אשמה. "קריינדיל טשארני גולה ושומעת קידוש מפי אחר ואני אומר שיר השירים? אותה שעה מתקנא מנשה חיים אפילו בקבצנים הפשוטים השמחים [...] והרי הוא כואב ומצטער בצערה של אשתו, גונח ובוכה מאין יבוא עזרו וישוב אליה" (עמ' צד). הוא מחכה לה, מחכה לחזור אליה ומתגעגע אליה. גם היא מחכה לחזרתו אל ביתם, ובניתיים נמצאת בעוני וגוועת ברעב. היא מתגעגעת אליו ולא מפרה את נאמנותה אליו.

לאחר זמן מה, מנשה חיים מחליט לחזור חזרה לבוצ'אץ', שכן הרוויח כמות מספקת של כסף. עם החלטתו, אחד מהקבצנים שהתחבר אליהם בנדודיו משכנע את מנשה חיים למכור לו את מכתב ההמלצה שקיבל מרוב העיר, כך שעסקיו יצליחו גם. מנשה חיים מתחיל במסעו חזרה, והקבצן השני לא מצליח באיסוף הכסף, ובמהרה גווע ברעב ומת. מכתב ההמלצה של מנשה חיים נמצא לידו, והידיעה השגויה על מותו מגיעה לבוצ'אץ', ואל קריינדיל טשארני. זו הרוסה מהידיעה, שכן חיכתה

¹⁴ עגנון, שמואל יוסף. "והיה העקוב למישור". "אלו ואלו". הוצאת שוקן, 1959, ע"מ 61-127.

לבעלה בגעגוע זמן רב, וכמעט גוועה ברעב בזמן הזה. לאחר התלבטות, רב העיר מחליט לשחרר את קריינדיל טשארני מעגינותה, מכריז עליה כאלמנה ומתיר לה להינשא בשנית.

קריינדיל טשארני נישאת לאחר ומביאה לעולם ילד – מה שהיה חלומם המשותף שלה ושל מנשה חיים, חלום שלא הצליחו להגשים. בינה לבין עצמה, היא חושבת על מנשה חיים וזוכרת את מערכת היחסים שהייתה ביניהם, אך משלימה עם מותו ועם הפרק הבא בחייה. "ובזכרה את מנשה חיים כי זרע לא היה לה ממנו ומבעלה זה שיחיה נפקדה ברחמים ותדע כי הזיווג הראשון לא עלה יפה גם לשמיים" (עמ' קטז). היא טוענת שחיי הנישואין שלה ושל מנשה חיים היו טובים לה, אך לא מצאו חן בעיניי אלוהים. הרי הם לא הצליחו להביא ילדים יחד, ואילו בנישואיה החדשים הצליחה. על כן, הם מתאימים וטובים לה יותר. כלומר, הבעיה המהותית שהייתה במערכת היחסים בין מנשה חיים לקריינדיל טשארני היא חוסר היכולת שלהם להביא ילדים. בניגוד לבעיית הכסף שהייתה להם, את הבעיה הזו לא ניתן לפתור, ועל כן מערכת היחסים לא תוכל לממש ייעוד מרכזי שלה.

מנשה חיים חוזר לבוצ'אץ' עם הכסף שהרוויח, ובחזרתו מגלה שקריינדיל טשארני נישאה והביאה ילד. הידיעה שאשתו, אשר חיכה לחזור אליה ולשוב לחיות איתה במשך כל זמן מסעו, שברה את רוחו. "פתאום התפרץ מנשה חיים בבכי גדול ויבך ויורד את דמעותיו הראשונות אחר אסונו עד שנרדם בשנת מנוחה נסתר מעין איש בצל עצבונית הדרך" (עמ' קכא). תגובה זו מראה על הגעגוע והעצב שהרגיש בכל זמן מסעו, והתפרץ עכשיו, כשגילה על המתרחש. עם זאת, למרות העצב והקושי שהרגיש, מנשה חיים מחליט לא לספר לקריינדיל טשארני על חזרתו, כדי שלא תגלה שחטאה בשגגה, ושהילד שהביאה הוא ממזר. למעשה, הוא מחליט לוותר על רצונו וטובתו, על הדחף האנושי שלו - למענה. הוויתור הזה, שהוא מעין ויתור על חיי האהבה שלהם, רק מדגיש את אהבתו כלפיה. הוא יודע שאם יגלה לה שהוא חי, היא תיודע לכך שחטאה, והאושר שלה מכך שהצליחה להביא חיים לעולם – יתפוגג. הוא לא רוצה להעמיד אותה בסיטואציה כזו, ומעדיף לכאוב בעצמו מאשר לגרום לה לכאב.

על אף שמנשה חיים מוותר על מערכת היחסים מתוך כוונה טובה וכנה להעניק לה הזדמנות לחיים חדשים וטובים יותר ממה שהיו לה איתו, מהלך זה מעורר בעייתיות משתי סיבות. הראשונה היא הדת, אשר חשובה מאוד לשניהם. למעשה, הילד שקריינדיל טשארני הביאה לעולם הוא ממזר, ומנשה חיים מונע ממנה לדעת זאת. מצד אחד, הוא מונע ממנה נצח של ייסורים עצמיים, אך מצד שני מונע ממנה גם ניסיון לכפר על החטא. יכול להיות שאם הייתה יודעת, הייתה מנסה למצוא דרכים כאלו ואחרות לכפר על כך. הסיבה השנייה היא שבהחלטתו להסתיר ממנה את המידע על כך שהוא חי, הוא לוקח ממנה את הזכות והיכולת שיש לה לבחור בעצמה. אם הייתה יודעת שהוא חי, יכול להיות שהייתה בוחרת להיות איתו ולא עם בן זוגה החדש, על אף החיים הטובים כביכול שהוא מעניק לה. נוסף על כך, הוא מקריב מעצמו ומהאושר שלו הרבה יותר משאפשר לדמיין. הוא גורם לה להיות מאושרת, בעוד שהוא סובל. זו הקרבה מתוך אהבה, אך היא יוצרת בעייתיות קשה ולא אידאלית.

התאמה לסקאלות לפי הקטגוריות:

תקשורת – התקשורת בין מנשה חיים לקריינדיל טשארני היא בין הגבול הבריא ללא-בריא.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
			והיה העקוב למישור	

בתחילת הסיפור, כאשר מנשה חיים וקריינדיל טשארני עוד נמצאים יחד, התקשורת ביניהם מתבצעת באופן מיטבי. הם מבינים יחד שיש בעיה מסוימת בחייהם, ומחליטים לנסות לתקן אותה באופן משותף. עם זאת, לאחר שמנשה חיים יוצא למסעו, התקשורת ביניהם הופכת לתקשורת לא אידאלית, שכן הם לא יכולים לדבר זה עם זה בשום דרך שהיא. כל אחד חושב על האחר, אך לא יכול לומר לו אותם. מצדו של מנשה חיים, מחשבותיו על קריינדיל טשארני הן חיוביות. הוא מתגעגע אליה מאוד, נזכר בה בפעמים רבות בטיולו וקונה בשבילה מזכרות, ליום שיחזור לביתו ויפגשו שוב. לעומתו, קריינדיל טשארני כועסת עליו בזמן מסעו – על כך שהשאיר אותה לבד, ועל כך שבגללו היא גוועת ברעב.

לא רק חוסר היכולת לתקשורת הוא גורם מפריע ולא אידאלי, אלא גם המחשבות והמסרים המנוגדים שמועברים במחשבותיהם. לא ניתן לדעת מה האחד יגיב לשני, ולהם אין כל יכולת לדעת מה השני חושב ועושה, מה שהופך את התקשורת (הלא קיימת) ביניהם, ללא מיטבית. עם זאת, לא ניתן לומר שהיא לגמרי לא-בריא. יש ביניהם בסיס טוב, והם מסוגלים לחשוב ולהחליט יחד – כפי שעשו בתחילת הסיפור, כאשר לא היו רחוקים זה מזו. לכן, התקשורת היא לא לגמרי בריאה, אך גם לא לגמרי לא-בריא.

הדדיות – ההדדיות בין מנשה חיים לקריינדיל טשארני ממוקמת בין הבריא ללא-בריא, קרובה בהרבה לבריא.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
			והיה העקוב למישור	

לאורך כל הסיפור, רגשותיו של מנשה חיים אל קריינדיל טשארני לא משתנים, וכך גם להפך. גם במהלך מסעו של מנשה חיים, הם שניהם מתגעגעים אחד לשנייה, ויודעים שכאשר מנשה חיים יחזור, הם חוזרים זה לזה. התוכנית הזו משתבשת, ולידיעתה של קריינדיל טשארני – מנשה חיים מת. היא לא מפסיקה לאהוב אותו, אך נישאת לאחר משום שהיא צריכה כסף ומזון כדי להמשיך לחיות בעצמה. גם ההחלטה של מנשה חיים לא לספר לקריינדיל טשארני על כך שהוא חי, מעידה על אהבתו אליה, אך יוצרת בעייתיות. מצד אחד, הוא בוחר לסבול בעצמו ולהעניק לה חיים טובים יותר. מצד שני, הוא לא יכול לדעת האם הייתה בוחרת אחרת אם הייתה יודעת שהוא חי, ובנוסף לכך הוא מונע ממנה לדעת שהיא חוטאת. יכול להיות שהייתה מחליטה להיות איתו אם הייתה יודעת שהוא חי, אך לא ניתן לדעת זאת מכיוון שהוא לא נותן לה את האפשרות לכך.

בחלק זה, בחרתי לתת דגש רב יותר לכך שהחלטה הזו מעידה על אהבתו אליה. אמנם ההחלטה הזו היא לא הדדית, אך היא נובעת מכוונה טובה. הוא לא עושה זאת כדי לשלוט עליה, אלא כדי להגן עליה ולתת לה הזדמנות לחיים טובים יותר, ולכן בחרתי לשפוט זאת לחיוב, ולהגדיר את ההדדיות כגבולית, אך כמעט בריאה.

אמון ונאמנות – הנאמנות והאמון בין מנשה חיים וקריינדיל טשארני הם בריאים.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
				והיה העקוב למישור

במשך כל הזמן בו היה יחד, גם במהלך מסעו של מנשה חיים, הם נשארו נאמנים זה לזו ולא היו או חשבו על אף אחד אחר. גם כאשר קריינדיל טשארני הייתה מצויה בעוני ורעב, והייתה חייבת אדם אחר שיפרנס אותה, לא חשבה על האפשרות הזאת כלל. מנשה חיים גם הוא לא דיבר עם אחרות במסעו כלל, וחשב רק על חזרתו הביתה לאהובתו, קריינדיל טשארני. קריינדיל טשארני נישאת לאחר רק כאשר היא משוכנעת שמנשה חיים מת, ומבינה שכדי לשרוד בעצמה – עליה למצוא אחר שיפרנס אותה, ועושה זאת באישור רב העיר. היא עושה זאת בלב כבד, וההחלטה הזו לא קלה לה.

תמיכה ושליטה - מערכת היחסים בין מנשה חיים וקריינדיל טשארני מאופיינת בעיקר בתמיכה פיזית, והיא ממוקמת כגבולית, בין בריאה ללא-בריאה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
			והיה העקוב למישור	

אין במערכת היחסים בין מנשה חיים וקריינדיל טשארני יחסי כניעה והשתלטות, והם שניהם שותפים מלאים במערכת היחסים. כלומר, חלוקת התפקידים שיש במערכת היחסים ביניהם נובעת מקונטקסט תקופתי - הגבר הוא המפרנס העיקרי והאדם החזק פיזית במערכת היחסים. אף צד לא שולט באחר בעקבות זאת, אלא הם מתנהלים יחד במערכת היחסים, תוך שיתוף רגשותיהם וידיעה שיש להם אל מי לפנות. מערכת היחסים של התמיכה ביניהם מתבססת בעיקר על התמיכה הפיזית שהם מעניקים זה לזו. כלומר, הם שותפים בעבודתם, ומנהלים יחד עסק שאותו שניהם מובילים. מנשה חיים נחשב למפרנס העיקרי, אך קריינדיל טשארני מביעה אליו אכפתיות ושותפה לניהולו בדיוק באותה המידה. כלומר, יש ביניהם חלוקת תפקידים שנובעת ומובילה ליחסים של תמיכה ולא לשליטה.

עם זאת, כאשר מנשה חיים מחליט לא לספר לקריינדיל טשארני שהוא חי, הוא מונע ממנה את היכולת לבחור ולהחליט בעצמה, ולמעשה מחליט בשבילה. זה לא מיטבי ולא בריא, שכן הוא לוקח שליטה על החלטות שהיא יכולה לבצע לבד. אף על פי כן, הוא עושה זאת מכוונה טובה, מתוך רצון להעניק לה חיים טובים יותר, ולכן זו לא שליטה רעילה, אלא לא-בריאה.

התאמה להגדרה פסיכולוגית - גם לפי הסקאלות וגם לפי הגדרת הספרות הפסיכולוגית, נראה שמערכת היחסים בין קריינדיל טשארני ומנשה חיים נוטה להיות מערכת יחסים בריאה. עם זאת, מערכת היחסים ביניהם לא מיטיבה עמם, ולא הצליחה להתקיים בגלל הגורמים החיצוניים - העקרות והעוני - אשר לא כלולים בהגדרה הפסיכולוגית. הם מתנהלים זה מול זה באופן בריא, אך הגורמים החיצוניים מונעים מהם להיות במערכת יחסים בריאה. יתר על כן, מכיוון שמנשה חיים לא סיפר לקריינדיל טשארני שהוא חי, הוא בחר לסיים את מערכת היחסים איתה. הוא עשה זאת

מתוך כוונה טובה, בגלל שראה שטוב לה, אך מנע ממנה לבחור ולהחליט בעצמה, וכן לדעת על כך שהילד שהביאה הוא ממזר. לכן, למרות הסידור על הסקאלות, מערכת היחסים ביניהם מציגה תמונה מורכבת יותר, ומוגדרת כלא-בריאה.

"סיפור פשוט" הוא רומן שנמצא בקובץ הסיפורים "על כפות המנעול" אך התפרסם גם כרומן עצמאי, ויצא לאור בשנת 1935. הוא מספר את סיפורו של הירשל הורביץ, בנם של צירל וברוך מאיר. הירשל מתאהב בבלומה, קרובת משפחה רחוקה שהתייתמה מהוריה, והגיעה לעבוד כמשרתת אצל משפחתו. צירל, אמו, מונעת מהם לממש את אהבתם, ומשדכת את הירשל למינה, בת למשפחת איכרים אמידה. דמותה של בלומה רודפת את הירשל במשך כל זמן נישואיו עם מינה, ומביאה אותו לאובדן שפיות. באשפוזו בבית החולים הפסיכיאטרי נולד לו בן ממינה, וכשהוא חוזר הביתה מערכת היחסים ביניהם משתקמת מעט. בסופו של דבר, הירשל ומינה מביאים גם בן שני, והוא מצליח להשתחרר מדמותה של בלומה במידה מסוימת ולהתחיל חיים טובים יותר.

עוד לפני ניתוח מערכות היחסים ברומן, אקדים ואסביר מדוע ניתוחו יהיה ארוך בהרבה מניתוחי היצירות הקודמות. ראשית, זהו רומן, שהיקפו גדול בהרבה מהיצירות האחרות, וכולל שתי מערכות יחסים זוגיות של הגיבור, המלוות את הרומן כולו. בנוסף, ובשונה מיצירות אחרות המתייחסות לנקודת זמן אחת של הזוגיות או לתיאור מהיר וקצר של התהליך, ביצירה זו מופיע תיאור היחסים ועולמו הפסיכולוגי של הגיבור, באופן מפורט יותר מהקודמות.

תחילה, אציין שלא אנתח את היחסים בין הירשל ובלומה ולא אמקם אותם כמערכת יחסים בריאה, לא-בריאה, גבולית או רעילה, אלא אתיחס להיבטים המרכזיים ביחסיהם ולאופן בו הם משפיעים על מערכת היחסים של הירשל ומינה. זאת מכיוון שמערכת היחסים בין הירשל ובלומה היא מערכת יחסים רק בתחילת הרומן, ומערכת היחסים המרכזית ברומן היא זו שבין הירשל ומינה. מעבר לכך, לא ניתן להגדיר התאהבות חד צדדית - או כזו שהופכת לחד צדדית - כמו בין הירשל ובלומה, כמערכת יחסים. עם זאת, יחסו של הירשל אל בלומה מלווה את מערכת היחסים שלו עם מינה לאורך הרומן כולו, ולכן חשוב להבין אותו ואת החלקים המרכזיים בו.

עוד אוסיף שאתמקד ברוב הניתוח הספרותי במערכת היחסים של הירשל ומינה לפני הטיפול שעבר הירשל, אך אתן מקום גם לשינוי שעבר בעקבות הטיפול. זאת מכיוון שמערכת היחסים שלפני הטיפול תופסת מקום רב יותר ברומן, ומלווה גם את סופו.

בנוסף, הסיבה לשגעונו של הירשל ניתנת לפרשנויות שונות ורבות, גם במישור הסמוי וגם במישור הגלוי. בעבודה זו, אעסוק בפרשנות הנפוצה ביותר שבאה לידי ביטוי באופן ישיר ברומן, והיא שגעונו נגרם כתוצאה מגעגועיו לבלומה, שכן הניתוח שלי עוסק במערכות היחסים ברומן.

הירשל ובלומה

כאשר בלומה מגיעה לבית משפחת הורביץ, הירשל חושב עליה רבות, על אף שיודע שאסור לו לעשות זאת. הוא מנסה ליצור איתה קשר למרות הסכנה שבדבר, והיא מפחדת מהשלכות מעשיהם ועוזבת את החדר בו הם נמצאים. הירשל נותר בחדר ומהרהר באירוע, ומנסה להבין מדוע הרגיש שמשוהו קרה למרות שלא התרחש דבר משמעותי בפועל. הוא מדמיין את בלומה בגרסה משופרת ורחוקה מהמציאות, יוצר אידאה מסוימת שלה, מה שילווה אותו לאורך הסיפור כולו. הוא מנסה לדבר עמה

¹⁵ עגנון, שמואל יוסף. "סיפור פשוט". על כפות המנעול. הוצאת שוקן, 1998, עמ' 44-215.

שוב, אך מהסס ונכשל, עד שבשלב מסוים בלומה נענית לניסיונותיו. עם זאת, לאחר זמן מה, בלומה שמה לב לכך שצירל, אמו, מנסה להרחיק ביניהם, ומתרחקת ממנו בשל כך. צירל משדכת אותו למינה, בת למשפחת צימליך העשירה, ובלומה עוזבת את בית הורביץ ועוברת לבית אחר.

במשך כל הזמן בו מינה והירשל מאורסים זה לזו, הירשל לא מפסיק לחשוב על בלומה ולהשוות אותה למינה. שיא רדיפתו של הירשל את בלומה (או רדיפת דמותה אותו), מגיע כאשר הוא מספר שבכל לילה הוא הולך לחדרה בביתו של עקביה מזל, בעודו נשוי למינה, ומחכה שתצא. בלומה יוצאת מביתה ונתקלת בהירשל, וכשמספר לה שזה הוא, היא פונה וחוזרת פנימה, מה שמבציע על חוסר העניין שלה בו. ימים ספורים לאחר מכן, הירשל לא מצליח להירדם. הרופא נותן לו כדורי שינה, אך אלו לא עוזרים לו והוא מאבד שליטה על גופו ומתאשפז.

במשך אשפוזו, בלומה עדיין מהווה חלק גדול ממחשבותיו (רחב יותר מזה שמינה מהווה), אך הוא לא נרדף על ידה ולא מחפש אותה יותר. הוא חוזר בכך לשפיותו, וגם לדרך בה החברה ומשפחתו רוצה שילך. הוא חוזר לביתו, לאחר שסיים את אשפוזו ולאחר שמינה ילדה את בנם המשותף. כשהוא חושב על בלומה הוא כבר לא נסער כפי שהיה, אך עדיין משווה אותה למינה ומעדיף אותה על פניה. אפילו שהוא משלים עם גורלו, עדיין נשאר בו החלק שרוצה להיות רק עם בלומה, לא משנה מאילו נסיבות, שכן מהאידיאה שלה, שבנה בראשו, הוא עוד לא מצליח לשחרר.

הירשל ומינה

עוד לפני שהירשל ומינה נפגשים לראשונה, מינה שומעת שרוצים לשדך אותה, ואין לה דעה מגובשת לגמרי על כך:

"אי אפשר לומר שהירשל הורביץ הוא החתן שהייתה מינה מצפה לו בחלומותיה ואי אפשר לומר שלא הוא. משהו יש בהירשל הורביץ שמושך אליו את הלב. מינה לא ידעה שמשוה זה כוח כוחה של אהבה אילמת, ולבה נמשך אחריו, כשם שלבו של זה משוך אחרי אחרת" (עמ' 72).

כשם שאין לה דעה מגובשת על ניסיון השידוך, אין לה דעה מגובשת על האדם שאליה היא משודכת. הוא לא האופציה הראשונה שהייתה חושבת עליה, אך גם לא האחרונה. היא נמשכת אליו, נמשכת אחריו, ונראה שהיא רוצה לנסות להיות איתו. עם זאת, הירשל, שעוד לא פגש את מינה, עדיין רוצה להיות עם בלומה, אשר עזבה את ביתו. בלומה עוזבת את בית משפחת הורביץ כאשר היא שומעת על בואה של מינה, מבינה את כוונתה של צירל, ומתרחקת מהירשל. הירשל לא יודע שבלומה עזבה, וכשעומד להיכנס לחדרה הוא מוצא שם את מינה, כמו שמצא את בלומה כשנכנס לראשונה לחדרה (עמ' 77).

כאשר הוא מבין שזו מינה ולא בלומה, הוא מתנצל ומינה מתנצלת גם היא על כך שנמצאת במקום שלא אמורה להיות בו. הירשל משתתק ולא מצליח למצוא את מילותיו, כמו שהשתתק כשנכנס לחדרה של בלומה לראשונה. הוא לא מצליח לדבר, ומוצא את עצמו עומד לבד בחדר הריק, כמו שקרה לו בעבר. דמותה והווייתה של בלומה נמצאת בין הירשל ומינה עוד מהפעם הראשונה בה נפגשו, ומרמזת על כך שכל מערכת היחסים ביניהם תמשיך להיות רדופה על ידה. מעתה ואילך, הירשל כמעט ולא יצליח להיות עם מינה בלי לחשוב על בלומה, שכן אפילו הפעם הראשונה בה הוא ראה את מינה, הפגישה שאמורה להיות המרגשת ביותר, מלווה בבלומה.

המפגש הבא שלהם הוא בליל חנוכה, במעין מסיבה שמשפחת גילדנהורן, מכרים משותפים של משפחת צימליך והורביץ, ארגנו. צירל רצתה שהירשל ילך לבד על מנת שיוכל להכיר את מינה באמת, וטענה בפניו שהיא וברוך מאיר מתעכבים, ועל כן כדאי שילך בעצמו. הוא פגש את מינה במסיבה, נטל את ידה ועמד לדבר עמה. במשך זמן רב הירשל דיבר, אך מינה לא הוציאה מילה, אלא נשארה להקשיב לו (עמ' 84). היא התפעלה ממנו ומהדברים שאמר. עם זאת, אף על פי שהירשל מדבר רבות ושניהם נהנים "מהשיחה", הוא לא מפסיק לחשוב על בלומה ולהשוות ביניהן. "לא השתדל להעלות חנו בעינייה כדרך שהיה עושה לפני בלומה. לא הרי מינה כהרי בלומה..." (עמ' 85). אם כשהיה מדבר עם בלומה היה מנסה למצוא חן בעיניה, עם מינה הוא לא עושה זאת. דעתה עליו לא חשובה לו כמו שדעתה של בלומה חשובה לו, וכך גם היא עצמה.

בהמשך שיחתם הירשל שם לב שמביטים ומסתכלים עליהם, ונהיה נבוך. הוא מבקש לקחת את ידה של מינה ולהתנצל על המבוכה שנגרמה לה בעקבות זאת. לאחר שעושה זאת, ניגש אליו גילדנהורן, ומברך אותו בברכת מזל טוב "לרגל האירוסין". הירשל ומינה מופתעים מכך מאוד, אך מרוב קהל מברכים וחוגגים הם לא מצליחים לעכל ולהבין את מה שקרה, וכך למעשה הם מתארכים. בתוך המסיבה הזו, "הירשל ישב כאדם שנכנס לרשות שאינו שלו" (עמ' 87). הוא לא אמור להיות שם, הוא לא שייך, ונכנס כביכול ללא רשות, "בגניבה". מערכת היחסים ביניהם מלכתחילה מבוססת על טעויות, כמו הכניסה לחדרה של בלומה וגם האירוסין עצמם, ולא בהכרח נכונים לקרות.

הירשל מנסה להכריח את עצמו לשכוח מבלומה, ולהתמקד במינה ובאירוסיו. הוא נזכר בליל האירוסין שלהם, ונזכר בהנאתו עם מינה, אך לא מצליח להרגיש שלם עם הדברים. "אי אפשר לומר שלבו היה רע עליו ואי אפשר לומר שלבו היה טוב עליו" (עמ' 92). "ואותה שמחה ששמח עם מינה שמילטה אותו מבדידותו" (שם, שם). מינה היא זו ששמח איתה, וזו שהפיגה את הבדידות שהרגיש עקב עזיבתה של בלומה. הוא חושב על מינה רק לאחר שכבר חשב על בלומה, והכריח את עצמו להפסיק. כלומר, מינה היא לא הבחירה הראשונה שלו, אלא ברירת המחדל. הוא אמנם שמח ונהנה לדבר איתה, אך הוא לא עושה זאת מתוך רצון אמיתי – אלא שאין לו ברירה אחרת.

פגישתם הבאה, שכן הם עוד לא גרים בבית משותף, קורית בארוחה משותפת של שתי המשפחות. שני זוגות ההורים מתיישבים יחד, והירשל ומינה ניגשים לחדר. גם אז, הירשל לא מצליח לדבר עמה. הוא מרגיש לפתע שהיא נעלה מעליו, ולא מצליח לראות אותה ולהתנהג איתה בטבעיות כפי שעשה בפעם הקודמת שנפגשו.

"משונה הדבר, הגה הירשל בלבו, לפני ימים מועטים מילטה היא אותי מידי אחרים, היום אני רוצה להמלט מידיה. מצוקה של מבוכה היתה בלבו של הירשל. מיום שנכנס לחדרה פתאום כשטעה לחשוב שימצא שם את בלומה ומצא את מינה לא הרגיש מצוקה שכזו" (עמ' 97).

שוב חוזרת ההשוואה לבלומה, ושוב חוזר העניין שהירשל לא מרגיש נכון וטבעי עם מינה. לפני ימים מועטים נהנה להיות איתה, ושוב הוא מרגיש ששינה את דעתו. אלו לא רגשות שנוכחים לרוב, כאשר זוגות מאוהבים באמת. אף צד לא אמור להרגיש מצוקה ורצון לברוח כאשר הוא נמצא בנוכחות הצד השני, ללא סיבה ברורה לכך.

הם הגיעו ליום חתונתם, והדליקו נרות תחת החופה כנהוג. שניהם עמדו תחת חופתם, כאשר באה רוח וכיבתה את אחד מהנרות. "נר שכבה תחת החופה סימן רע לזוג" (עמ' 120). הירשל התעלם מכך בהתחלה, אך לאחר מכן נזכר במנהג הודי, בו זוג המבקש להתגרש נכנס עם שני נרות לחדר –

נר אחד לאישה ושני לגבר. מי שהנר שלו נכבה ראשון, יוצא מהחדר ועוזב את הבית, וכך משאיר את הרכוש לשני. הוא לא יודע של מי נחשב הנר שכבה, ועובר להגות ולעסוק בעניין אחר, ולא חושב כלל על כך שהוא מתחתן. הוא עומד תחת חופתו עם אשתו, ועסוק בכל דבר שהוא לא בה. חופה זו מזכירה באופן מסוים את החופה ב"הרופא וגרושתו" (הרופא וגרושתו, עמ' 371). אמנם בחתונתם של הירשל ומינה החתונה שמחה והקהל בה רב, אך בשתייהן הזוג עצמו לא שמח. שתי החופות מרמזות על נישואים לא מוצלחים ולא נכונים, זו דרך הנר שכבה וזו דרך החופה שנופלת.

מינה מנומסת ודואגת לאורחים שהזמינה, אך זקוקה למנוחה. היא "מיוגעת בשמחה" (סיפור פשוט, עמ' 121), ואף על פי שנראה שהיא נינוחה ושטוב לה, היא מרגישה מעין עול. הרב קורא להם לדרשה, והיא והירשל יושבים זה לצד זה. "והכלה יושבת לצדו של הירשל ומהרהרת בלבה, מה ראו כל הדורות לומר שירה על אהבה. [...] אלא אף בלא הירשל לא היתה חסרה כלום" (עמ' 121). היא לא מבינה כיצד אנשים רבים כתבו כל-כך הרבה על אהבה, שכן עכשיו, כאשר יש לה אהבה כביכול, אין לה שום דברי שירה לומר עליה. בשירה, אהבה היא משהו שאי אפשר להתקיים בלעדיו, ואילו היא מרגישה שגם ללא הירשל, ללא מי שאמור להיות מושא אהבתה, לא יחסר לה דבר, ואולי אף להפך. הוא לא האדם שהיא לא יכולה לראות את עצמה חיה בלעדיו.

לאחר שהירשל ומינה נישאו זה לזו, הם עוברים לגור יחד. "מינה מתרפקת על הירשל ולוחשת לו מיני דברים. אפשר שיש בדבריה דברים של טעם, אלא שלבו של הירשל דחוק ואינו רץ לשמוע. [...] שואל הירשל את עצמו, מטריחה היא עלי? והוא עונה לעצמו, לא יותר משאר כל אדם, אלא שאני מרגיש בה ביותר, כבגד שמקיף את הגוף ולא מחמם" (עמ' 134). הירשל לא פנוי אל מינה, לא מבחינת הזמן שהוא מסוגל ורוצה להקדיש לה, ועל כן לא באופן רגשי. לבו דחוק, עמוס, והוא לא מסוגל לשמוע את דבריה – לא משנה מה היא אומרת. היא לא עושה משהו מסוים שמקשה עליו, לפחות לא יותר מכל אחד אחר, אך נוכחותה מכבידה עליו. הוא כביכול איתה, נמצא איתה כל הזמן, אך בלבד הוא עם אחרת, ולא מרגיש שייך ומתאים איתה.

לאחר זמן מה, מינה נכנסת להריון. צירל וברטה, אמה של מינה, שמחות ומאושרות. ברטה נמצאת זמן רב יותר בביתם של מינה והירשל, וכמעט עברה לגור שם. מינה לא מתוארת כמי ששמחה מאוד, אלא היא ישנה הרבה ועלתה במשקלה (עמ' 135). היחיד שלא מופיע כלל בתיאורים האלו הוא הירשל, ולא ניתן לדעת מה הוא חושב ומרגיש לגבי ההריון, או אם בכלל הקדיש לכך תשומת לב.

מכיוון שהירשל לא נוכח כלל, מינה מרגישה שבמערכת היחסים ביניהם אין אהבה, ובוחרת לתאר בפניו את רגשותיה. "מינה עיניה בראשה. אף על פי שלא טעמה טעם אהבה ידעה שלא זו האהבה" (עמ' 135). היא שואלת אותו האם הוא מאוהב בסופיה חברתה, והוא מכחיש. הוא באמת לא מאוהב בסופיה, אך מינה שמה לב שמהו לא כשורה. היא טוענת בפניו שהוא רוצה שהיא תמות מכיוון שהוא לא אוהב אותה, והוא משיב: "ואם אינו אוהב אותה רוצה הוא במיתתה?" (עמ' 136). מינה טוענת שאמירה זו מוכיחה שהוא אינו אוהב אותה, שכן אם היה אוהב אותה לא היה עונה כך. בנוסף, לטענתה, הוא לא ימצא אישה אחרת שתהיה טובה ממנה אם תמות, ואילו היא יכולה להסתדר בלעדיו מכיוון שמשפחתה אמידה ואביה איש עובד. בסוף דבריה, היא מבקשת ממנו לנשק אותה, וכך גם מתריסה בפניו על כך שלא עושה זאת. "וכי נשיקה אחת בלבד יש לך בפיך. מי שיראה אותך כך יחשוב שכל נשיקה ונשיקה עולה לך בדינר זהב" (עמ' 137). השיחה הזו (או המונולוג), מדגישה ששני הצדדים יודעים שמה שיש ביניהם הוא לא אהבה. מינה מבינה יותר ויותר במהלך

השיחה שהירשל לא אוהב אותה, והוא לא מכחיש זאת. בנוסף לכך, זו לא שיחה למציאת פתרון לבעיה הזו, אלא להצגת המצב כפי שהוא. הם שניהם פאסיביים, לא מנסים לשנות המציאות, ומדברים באופן תיאורטי על "מה היה קורה אם", מה שמראה במידה מסוימת על חוסר רצון הדדי לפתור את הבעיה שיש ביניהם.

ככל שהריונה של מינה מתפתח, כך הירשל מתרחק ממנה וממשפחתם יותר ויותר. הוא יוצא לביתה של בלומה בתקווה שתצא ויוכל לדבר איתה. חלק זה הוזכר בניתוח מערכת היחסים של הירשל ובלומה, ולכן לא אעסוק בו בהרחבה כאן. כשהירשל חוזר לביתו, הוא תוהה בינו ובין עצמו מה יענה למינה אם תשאל אותו איפה היה. הוא מדמיינ במוחו דיאלוג שלם, המתאר מה היה קורה לדעתו, אם מינה הייתה יודעת על אהבתו לבלומה. הוא מספר לה בדמיונו שבלומה היא אהובתו ושהוא חוזר כעת מביתה. שיחתם הדמיונית מתפתחת להתרסות מצדה, על כך שהוא יודע עליה רבות, אך לא מספר לה דבר אודותיו, וזהו חלק גדול מהסיבה לריחוק ביניהם. גם בלא נוכחותה האמיתית של מינה, הירשל מודע לבעיות במערכת היחסים ביניהם. הוא מבין במוחו שהתקשורת ביניהם היא לא מיטבית, אך לא מנסה לשנות זאת.

הירשל לא מצליח להירדם זמן מה, ומנסה לפתור את הבעיה דרך רופאים. מינה נמצאת בהריון מתקדם, ועצבותו של הירשל, שלא עסוק בתינוק העומד להיוולד כלל, משפיעה גם עליה. הוא עסוק כמעט ורק בבעיות השינה שלו, ומינה מתעמתת איתו על כך. זו הפעם הראשונה בה היא מנסה לשאול אותו על העתיד ועל מה יקרה הלאה, שכן היא מרגישה שזהו מצב שהיא לא יכולה להמשיך בו. "[...] ובכן רוצה אני לדעת כיצד רואה אתה לפניך את חיינו לעתיד. מוכנת אני לכל מה שתאמר, ובלבד שתאמר, שתיתקך ממיתה אותי" (עמ' 165). מינה מציבה בפניו את מצוקותיה ונותנת לו את היכולת לבחור באופן מוחלט על המשך נישואיהם, ללא כל תנאים מצדה. היא לא מנסה להילחם על כך בכוח, הרי היא יודעת שזו לא אהבה. עם זאת, היא רוצה לקבל תשובה ולצאת מהמבוי הסתום בו מערכת היחסים ביניהם נמצאת. אף על פי כן, הירשל לא מגיב לדבריה, והיא נשארת ללא תשובה.

הירשל מתאשפז בבית חולים לחולי רוח, לאחר שנעדר ומאבד שליטה על גופו, ומינה וצירל מוצאות אותו. הוא לא מצליח לענות לרופא שמגיע לבדוק אותו בהיגיון, ולכן מתאשפז בבית החולים. במהלך האשפוז, הוא כמעט ולא חושב על מינה ועל בנם שנמצא ברחמה, ועסוק בעיקר בבלומה. הריונה של מינה מתקדם עוד יותר, ואמה עברה לגור עמה מכיוון שהירשל נמצא בבית החולים, והיא צריכה עזרה. לבסוף, ועל אף כל הסיכונים שבהם הייתה נמצאת, מינה יולדת את התינוק כשהיא בריאה ושלמה, והירשל עוד באשפוז. אל בית החולים מגיעה איגרת קצרה, המבשרת להירשל ש"מינה ובנה בריאים". תחילה, הוא לא מצליח להבין מה נכתב באיגרת, וגם לא מבין מי הוא בנה של מינה, מה שתואם את תיאורו של בנם המשותף כבנה של מינה בלבד, ולא גם של הירשל. הוא לא מגיב לידיעה על לידת בנו ברגש מסוים, ונשאר קהה חושים, לא שמח ולא עצוב.

עוד כשנמצא בבית החולים, הוא מתוודע לכך שמינה ובנם לא בריאים. לאחר שמצבו התחיל להשתפר והוא עומד בפני שחרור, הוא נזכר בביתו, במינה ובבנו, ומייחל להבראתם. מחשבה זו מעידה על תפנית ושינוי שעבר מתחילת ההיריון. אז, הוא לא היה נוכח בבית ולצד מינה כלל, ועכשיו, לאחר תקופה בה היה מטופל, הוא מצליח לחשוב עליה ולהתרכז גם בה, ולא רק בעצמו ובלומה. עצם המחשבה והייחול לטוב למינה ולבנם המשותף מראה על שינוי בו ובדרכיו הקודמות.

לאחר זמן מה הירשל חוזר לביתו. מינה מקבלת אותו בפתח הבית עם בנם על ידיה, והירשל מביט בו. במבט ראשון, הוא לא מרגיש אהבה וחיבור אליו, כפי שלא הרגיש ביום שנולד, ומצטער על כך. הוא חושב מחשבות רבות על אבהות ועל הילדות שהייתה לו, ורוצה להעניק לבנו עתיד וילדות אחרת ממה שהייתה לו. "[...] אבל תינוק זה ילדותו צריכה להיות מבורכת, והרי אם אין אהבה אין ברכה, אם אין אהבה בין איש לאשתו אין ברכה על בניהם" (עמ' 194). מחשבה זו יכולה גם היא להעיד על שינוי מסוים בתפיסתו של הירשל ובדרכו, אך רק בתפיסה הרעיונית ולא בפועל. כלומר, הוא רוצה שילדותו של בנו תהיה טובה וברוכה, ויודע שאין הוא יכול להעניק לו ילדות כזו אם אינו אוהב את אשתו. עם זאת, הוא לא מצליח לחשוב על דרך לפתור זאת - אולי בגלל שאין דרך לעשות כן, וצריך פשוט להשלים עם המצב הזה כמו שהוא, או לפרק הכל.

בנוסף לכך, הירשל חושב בינו ובין עצמו גם על מערכת היחסים שלו עם מינה. "אי אפשר לומר שהוא שונא את אשתו, אלא מאחר שאינו אוהבה דומה עליו כאילו הוא שונאה. אלמלא לא תלה עיניו באחרת היה שמח עם אשתו" (עמ' 194). הוא מצליח לחשוב על כך באופן רציונלי והגיוני, בניגוד לאופן בו הוא חשב לפני כן, ולנתח את הסיבות מדוע מערכת היחסים ביניהם נראית כך. הוא מבין שהוא לא שונא אותה וגם לא אוהב אותה, אלא פשוט לא אוהב אותה. לא ברור אם אפשר לשנות זאת, אך המחשבה על כך באופן רציונלי מראה על נכונות מסוימת לדרך אחרת.

הירשל נמצא בביתו, ומתחיל לחזור לשגרה ולמוטב. הוא מוצא את מקומו מחדש, חוזר לעבוד בחנות המשפחתית ולבלות עם חבריו, ובעיותיו לא תופסות מקום רב כפי שהיו (עמ' 202-203). בהתאם לכך, גם כאשר הוא חושב על בלומה רגשותיו לא נסערים כפי שהיו, אך מחליט שאם הייתה לו את האפשרות לבחור בין בלומה למינה, היה בוחר בבלומה – שוב באופן המתחבר למוות של מינה. "אילו מתה מינה הייתה בלומה מתרצית להנשא לי. חס ושלום שביקש על אשתו שתמות, אלא מה יעשה אלמן שלא ישא, ומאחר שאינו מכיר אחרת חוץ מבלומה נתן עיניו בבלומה" (עמ' 207). הוא לא היה פועל אקטיבית, דרך גירושין למשל, כדי להיות עם בלומה, אך אם הייתה לו אופציה שלא דורשת מעשה אקטיבי שלו – היה שמח. בלומה היא עדיין הבחירה הראשונה שלו, על אף כל מה שעבר מולה ומול מינה.

משולם בנם "יוצא מן הבית" בעקבות מחלתו. הירשל ומינה מתקרבים במידה מסוימת זה לזה, גם באופן פיזי וגם באופן רגשי, דבר שלא היה קורה קודם לכן. הוא עוד חושב על בלומה מדי פעם, אך כמעט ולא. מינה מתחילה להיות שמחה יותר, והירשל נהנה להיות איתה ולדבר איתה. במובן מסוים, הם חוזרים – ואולי הופכים – לזוג רגיל. "חביבה עליו על הירשל שעה זו של שחרית שהוא עומד עם אשתו בבית הבישול [...]. והוא אוהב להסתכל בה" (עמ' 209). מכך ניתן להבין שמערכת היחסים ביניהם משתנה ומשתפרת, הופכת לחיובית יותר. הם נינוחים זה עם זה, אוהבים יותר וקשובים יותר. בעקבות זאת, בסופו של הרומן, הם מחליטים להביא בן שני. הבן השני נולד בריא – לזוגיות בריאה, לעומת הבן הבכור, משולם, שנולד חולה לזוגיות חולה, לא-בריאה. הם שניהם מסכימים על כך שטוב שמשולם לא גר איתם, שהחלק הלא-בריא בזוגיות עזב אותם. הירשל טוען שחושב כך "מפני שאין אהבה מתחלקת לשנים" (עמ' 214), אך ברור שאינו מדבר על התינוקות.

בסוף הסיפור, נראה שהירשל לא התגבר על בלומה לחלוטין, אך השלים עם חייו הנוכחים. הוא לא מתכוון ולא רוצה להיפרד ממינה, ולא מתכוון למצוא את דרכו אל בלומה. הוא השלים עם גורלו ואף התחיל להנות ממנו באופן מסוים, וכך מסתיים הרומן, או לפחות חלקם של מינה והירשל.

הירשל מצא את אהבתו עמה, ומערכת היחסים ביניהם עברה שינוי אמיתי. המספר מרמז שחלקה של בלומה עוד לא הסתיים, מה שיוצר מעין סוף סגור - פתוח. כמו שהירשל לא התגבר עליה לגמרי, כך גם היא לא סיימה את תפקידה. הסיפור נגמר כביכול בסוף טוב – הירשל ומינה מנהלים מערכת יחסים שנראית מיטבית, אך נשאר טעם מר. אין סוף מושלם, זהו לא סיפור מהאגדות.

התאמה לסקאלות לפי הקטגוריות:

תקשורת – התקשורת בין הירשל ומינה היא תקשורת גבולית, בין לא-בריאה לרעילה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
	סיפור פשוט			

רוב הזמן, התקשורת בין הירשל ומינה מתנהלת רק על ידי צד אחד, והיא לא הדדית. בתחילת הקשר ביניהם, הירשל הוא זה שהתחיל את השיחות, היחיד שדיבר והיחיד שיזם. מינה הקשיבה – אך לא הגיבה ולא ענתה. לאחר שמערכת היחסים ביניהם התפתחה והשתנתה, מאזן הכוחות התחלף. הם בקושי מדברים זה עם זה על אף שהם חיים יחד, וכאשר הם כן מדברים, מינה היא זו שיוזמת את השיחות, והרבה מהן הן שיחות "יחסיו לאן". היא מציפה את רגשותיה ומחשבותיה מול הירשל באופן ברור כמה פעמים, ואומרת לו שהיא מוכנה לכל דבר שיציע, בלבד שיציע. הוא לא מייחס אליה ואל רגשותיה חשיבות רבה, ורוב הזמן מתעלם ממנה. הוא מקשיב לה, אך לא יודע להכיל אותה ולקבל את רגשותיה, ולא משתף איתה את רגשותיו שלו, על אף שהוא יודע שזה פוגע בה.

לאורך רוב הסיפור התקשורת הזו היא בין הגבולי לרעיל, אך נוטה יותר לגבולי. עם זאת, לטענתי, מצבו הנפשי של הירשל מונע ממנו לנהוג כפי שמינה מצפה ממנו, בדומה להרטמן ב"פנים אחרות". בעקבות חוסר השפיות שלו, הוא לא מצליח להגיב למינה כראוי וכפי שהיא מצפה ממנו – זה לא לגמרי בשליטתו. לאחר הטיפול הנפשי שהוא עובר, מערכת היחסים ביניהם משתנה, וכך גם התקשורת. הוא מצליח להביע את רגשותיו בפניה, והיא לא מרגישה שהוא מתעלם ממנה. לכן, אף על פי שהירשל יודע שהוא פוגע במינה ברוב הזמן, במבט כולל התקשורת היא גבולית ולא רעילה.

הדדיות – ההדדיות בין הירשל ומינה לאורך רוב הסיפור היא לא-בריאה, בשל השינוי שעברה.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
	סיפור פשוט			

לאורך רוב הרומן, הירשל לא אוהב את מינה, ונמצא איתה מכיוון שהוא מוכרח להיות. רק בפעמים הראשונות בהן הם נפגשו הוא הרגיש אליה רגשות חיבה – אך אלו לא מספיקים כדי להגדיר אהבה. נוסף על כך, גם מינה לא אוהבת אותו באמת. יותר מזה, היא יודעת שמה שיש ביניהם הוא אינו אהבה, ולא מתכחשת לכך. נוצר מכך מצב בו מערכת היחסים ביניהם היא הדדית מכיוון ששניהם

לא אוהבים ולא מאוהבים זה בזו, אך זהו לא מצב של הדדיות אידאלית. אם שניהם לא אוהבים זה את זה ועדיין נמצאים יחד הם פוגעים זה בזו, כפי שניתן לראות בשיחותיהם.

לקראת סוף הרומן, כאשר הירשל חוזר מהאשפוז בבית החולים, המצב ביניהם משתנה. הוא משלים עם גורלו ומשלים עם כך שהוא נשוי למינה, והם מתחילים לראות זה את זה באופן אחר, חיובי יותר, ואף לאהוב יותר זה את זה. מכיוון שהמצב ביניהם משתנה ומשתפר, לא מיקמתי את ההדדיות ביניהם כרעילה, אלא כלא-בריא, אף על פי שלאורך רוב הרומן היא כן כזו. בחרתי לתת דגש רב יותר לסוף הרומן, מכיוון שהוא מראה את ה"הווה" של מערכת היחסים ואת המקום בו עגנון החליט לסיים אותה. כלומר, הטיפול שעבר הירשל שהוביל לשינוי אצלו הוא חשוב, ומדגיש שמערכת יחסים היא דינמית ויכולה להשתנות.

אמון ונאמנות – הנאמנות והאמון בין הירשל ומינה הם רעילים.

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
סיפור פשוט				

הירשל לא נאמן למינה, בעיקר לא מבחינה רגשית. בלומה נמצאת במחשבותיו ורגשותיו ללא הרף עד כדי איבוד שפיותו. עד לסוף הרומן, הירשל כמעט ולא חושב על מינה כאפשרות אמיתית, כמישהי שהוא יכול להיות איתה, ועסוק אך ורק בבלומה. מינה נאמנה אליו, היא לא מכירה אף אדם אחר ולא חושבת על אף אדם אחר, אך יודעת שהירשל לא נאמן אליה. היא לא סומכת עליו ולא בוטחת בו מכיוון ששמה לב לכך, ואף מציפה זאת מולו. היא אמנם שוגה באדם שהיא טוענת שהירשל רוצה, אך צודקת בתחושותיה שהוא לא חושב עליה ולא רוצה אותה. לאורך רוב הרומן אין ביניהם לא אמון (שכן מינה לא בוטחת בו ולא סומכת עליו), ולא נאמנות, שכן הירשל לא נאמן אליה. לקראת הסוף, כן מתפתח ביניהם אמון, אך הירשל עדיין לא נאמן לה, ועדיין בלומה נמצאת במחשבותיו, גם אם פחות ביחס לרוב הזמן. לכן, הנאמנות והאמון ביניהם רעילים.

תמיכה ושליטה - השליטה והתמיכה בין הירשל ומינה ממוקמת כלא-בריא

רעיל	גבולי	לא בריא	גבולי	בריא
		סיפור פשוט		

במערכת היחסים בין הירשל ומינה, אין לא יחסי תמיכה ויחסים של התמסרות והיעתרות, ולא יחסי כניעה והשתלטות. הירשל מתנהל לבדו, כאדם רווק כביכול, ולא רוצה ומבקש את תמיכתה ונוכחותה של בת זוגו, וגם לא מעניק זאת. במערכת היחסים שלו עם מינה, הוא לא רוצה קרבה כזו, ולא רוצה שתפנה אליו עם בעיותיה ורגשותיה. מינה רוצה מערכת יחסים קרובה איתו (פרק 19), אך מבינה שהדברים לא עומדים כך מבחינתו של הירשל, ולוקחת צעד אחורה. לכן, הם גם לא שולטים זה בזו, שכן אף אחד מהם לא רוצה מאוד בקרבתו של השני, מינה מכיוון שהיא רואה שהירשל לא מעוניין בה באמת, והירשל מכיוון שהוא מאוהב בבלומה. אין להם רגשות חזקים מספיק כלפי השני כדי שיבקשו לשלוט עליו.

התאמה להגדרה פסיכולוגית - במשך רוב הרומן, מערכת היחסים בין הירשל ומינה נעה על הגבול הלא-בריא לרעיל. לכן, נטייתי לחשוב שמערכת היחסים ביניהם היא גבולית, בין לא-בריא לרעילה - גם לפי הסקאלות, וגם לפי ההגדרה הפסיכולוגית שנתתי, בהתאם להגדרת מערכת יחסים רעילה ומערכת יחסים לא-בריא. פעמים רבות במהלך הרומן, הירשל פוגע במינה ביודעין, וממשיך בהתנהגותו גם לאחר שהיא משתפת אותו ברגשותיה.

עם זאת, יש להתחשב, לתפיסתי, במידה רבה יותר בסופו של הרומן, לאחר שהירשל עובר טיפול ומשתנה, וכך גם מערכת היחסים ביניהם מיטיבה. היא משתפרת והופכת להדדית ואוהבת יותר, שניהם מרוצים ממנה, ולפיכך ניתן להגדיר אותה כבריא. אף על פי כן, אני חושבת שאין לקבוע את הגדרתה של מערכת היחסים אך ורק על סמך השינוי הסופי. מתוך מחשבות אלו, החלטתי שלא לקבוע את הגדרתה של מערכת היחסים ביניהם לפי הסקאלות ולפי הגדרת הספרות הפסיכולוגית, אלא להראות את הדינאמיות הנוכחת בה. היא משתנה בהתאם לתקופות שהם עוברים יחד, פעם נוטה לכיוון הרעיל, לכיוון הלא-בריא וכן לכיוון הבריא, כמו שמוצג בניתוח הספרותי, ועל כן יש לראות בה את כל הצדדים האלו, ולא להתייחס רק לחלק מסוים.

*

לסיכום החלק הראשון, ניתן לראות שאף אחת ממערכות היחסים היא לא "בריא" בהגדרתה. על אף שיש מערכות יחסים שנגמרות בסוף שנחשב טוב, כמו הירשל ומינה ב"סיפור פשוט", או כאלו שההתנהלות הפנימית בין הזוגות היא ברובה בריאה, ארצה לטעון שכל היצירות, וכל מערכות היחסים בהן, משאירות טעם מר. זאת אראה בחלקים הבאים, דרך עיון משווה ביצירות ובמערכות היחסים המתוארות בהן ודיון בהן.

חלק שני – עין נוספת: עיון משווה ביצירות ובמערכות היחסים שבהן

בחלק זה, אשווה בין היצירות השונות ומערכות היחסים השונות המופיעות בהן. כמוכן שיש תחומים והיבטים רבים שדרכם ניתן להשוות בין היצירות, גם מהפן הספרותי וגם מהפסיכולוגי. אתייחס לבולטים ביותר בעיניי, הנותנים רבדים נוספים להבנת מערכות היחסים ביצירות, והם מוטיב השיבה המאוחרת, הקיים ב"פרנהיים" וב"והיה העקוב למישור", ובאופן אחר גם ב"סיפור פשוט", ולתפיסות הנישואין והגירושין ב"הרופא וגרושתו" וב"פנים אחרות". כמו כן, אשווה גם את היחסים המגדריים בכלל היצירות שחקרתי, וכאמור אראה שבכל המצבים ובכל מערכות היחסים, היצירה נגמרת בטעם מר ונפגם.

מוטיב השיבה המאוחרת

בשני הסיפורים, גם "פרנהיים" וגם "והיה העקוב למישור", קיים מוטיב השיבה המאוחרת, המתחבר גם למוטיב העגינות אצל עגנון.¹⁶ בשניהם אף אחד מגיבורי הסיפור, לא פרנהיים ולא מנשה חיים, זוכה חזרה באהבתו, אלא שהיא ממשיכה את חייה עם אחר. תוצאות המוטיב בשני הסיפורים זהות, אך הסיבות לכך והדרכים של הגיבורים להתמודד איתן - שונות. אצל "פרנהיים", איננה יודעת לאורך כל המלחמה שהוא חי, ושהוא נמצא בשבי. היא יודעת שהוא יחזור, וכאשר זה יקרה, הוא לא ידע איפה היא ואיפה בנם, אלא ישאר לבד בעולם חדש, עולם שלא הכיר לפני כן. עם הידיעה הזו, היא בוחרת לעזוב את ביתם לאחר מות בנם, ולהיות בשנית עם קרל ניס, שכן הוא היה בחירתה הראשונה, ופרנהיים הוא ברירת המחדל.¹⁷ לעומת זאת, קריינדיל טשארני, ב"והיה העקוב למישור", לא יודעת שמנשה חיים חי כאשר היא נישאת בשנית. היא חושבת שהוא מת, וחיבת להינשא לאדם אמיד שיכול לספק את צרכי המחיייה שלה, אחרת תמות בעצמה. אם לא הייתה חושבת שמנשה חיים מת, לא הייתה עושה זאת, שכן לפני הידיעה שמגיעה אליה, היא מחכה לו לבדה.

בנוסף לכך, פרנהיים ומנשה חיים מגיבים באופן אחר לעזיבתן של איננה וקריינדיל טשארני. כאשר פרנהיים מבין שאיננה עזבה אותו, הוא לא מוותר על מערכת היחסים ביניהם, ומחליט להגיע אליה ולהתעמת על כך. רק לאחר שיחה עם בני משפחתה, ושיחה ארוכה וקשה איתה, בה היא לא מראה אליו אמפתיה כלל וכמעט מגרשת אותו בכוח, הוא מבין שלא יחזור, ועוזב בעצמו. לעומת זאת, כאשר מנשה חיים מגלה על נישואיה השניים וחייה החדשים של קריינדיל טשארני, הוא מחליט לוותר על מקומו איתה, ולהמשיך בחייו האישיים. במובן הזה, ניתן להשוות את המוטיבציה ואת כוונותיהם של מנשה חיים ואיננה. איננה עוזבת את פרנהיים בחוסר רגישות ואנוכיות, ובאותו האופן גם עונה לטענות שמציג לה. לעומתה, מנשה חיים עוזב את קריינדיל טשארני על מנת שתוכל לחיות חיים טובים יותר, מתוך אלטרואיזם וכוונה טובה.

בניגוד לשתי היצירות האחרות, ב"סיפור פשוט" מוטיב השיבה המאוחרת - חזרתו של הירשל מהטיפול - מביא לתוצאה שונה. בעוד שב"והיה העקוב למישור" וב"פרנהיים" השיבה המאוחרת

¹⁶ הירשפלד, אריאל. "אנטומיה של עגינות". **לקרוא את ש"י עגנון**. אחוזת בית, 2011, עמ' 91. פסיק, הספרייה הדיגיטלית. <https://ebooks.psyk.io/pdfViewer/1705>

¹⁷ שביט, עוזי. "מעוות לא יוכל לתקון: על פרנהיים לש"י עגנון". **השיר הפרוע - סגנון וריתמוס בשירה העברית החדשה**. הקיבוץ המאוחד, 2022, עמ' 262-263.

של הגיבורים מובילה לפרידה, כאן היא דווקא משפרת את מערכת היחסים בין הירשל למינה. הבדל זה מצביע, לדעתי, על שני דברים מרכזיים. ראשית, הוא מדגיש את המנעד הרחב של מערכות היחסים המוצגות ביצירות אלו, כפי שהראיתי קודם. כל מערכת יחסים תלויה בבני הזוג, בכוונותיהם ובציפיותיהם ההדדיות, ולכן מה שמוביל להתפרקותה של מערכת אחת עשוי דווקא לחזק אחרת. שנית, הדבר מדגיש את התרומה המשמעותית של הטיפול לשיפור מערכות יחסים. הירשל עובר שינוי מהותי במהלך הטיפול, ורק עם שובו הוא מסוגל לבנות מערכת יחסים בריאה עם מינה—בשונה מבני הזוג האחרים שלא עברו תהליך דומה.

תפיסות הנישואין והגירושין

תפיסות הנישואין והגירושין בין "הרופא וגרושתו" לבין "פנים אחרות", שונות בתכלית זו מזו. ב"פנים אחרות", הרטמן מציג תפיסה בה כאשר הזוגיות לא עובדת מכל סיבה שהיא, עדיף לתת גט ולהתגרש, מאשר להמשיך לפגוע זה בזה ולהישאר נשואים.

"מיום שנכנסתי עם טוני לחופה לא היתה שעה שנהגתי עמה כהוגן כבשעת נתינת הגט. [...] אסור לו לאדם לדור עם אשתו אם הוא מריב עמה. נישואין שאין עמהן אהבה אינן נישואין. נישואין ומריבות - גירושין יפים מהם. [...] הנושא אשה ואינו אוהבה צריך שיתן לה גט. אינו נותן לה גט צריך שיאהוב אותה (עמ' 359)".

לעומת זאת, הרופא ב"הרופא וגרושתו" תופס זאת אחרת. הוא נותן לדינה גט רק לאחר שהיא כמעט מתאבדת, ולאחר שמבין שהוא לא יכול יותר לשלוט עליה. לפני כן, כאשר הם מדברים על גירושין, הוא לא מוכן להוציא זאת לפועל.

בהתאם לכך, התפיסות של הרופא ושל הרטמן על תפקידם בבעיות הקיימות במערכות היחסים שלהם שונות. הצידוק (או ההסבר) של הרופא לכל בעיה שקיימת בינו ובין דינה הוא שהייתה עם הפקיד. הוא לא מאשים את עצמו ואת האובססיה שפיתח לכך באופן גלוי, אלא רק בסתר לבו. כאשר הוא חושב על חלקו או אשמתו בכך שהם סובלים מנישואיהם, הוא ממחר להצדיק זאת ומזכיר לעצמו שזו דינה שהייתה עם הפקיד, וכל הבעיות ביניהם נובעות מכך, ולכן זו אשמתה. מנגד, הרטמן מבין את טעויותיו ואת חלקו בבעיות במערכת היחסים שלו ושל טוני. הוא לוקח על עצמו אחריות, מבין ששגה, ולא מנסה להאשים אותה. יתר על כן, הוא לא מנסה לגרום לה להתנצל גם, אלא משלים עם כך שהוא האשם העיקרי, כנראה, בגירושין ובסיום מערכת היחסים ביניהם. מתוך ההבנה הזו, הוא מנסה לתקן את המצב ביניהם ושואף לכך שיחזרו. זאת בניגוד גמור לרופא, שלא מצליח להבין לעומק את המצב בינו ובין דינה, ולכן לא מצליח לתקן אותו.

בהמשך לכך, תפיסת הנישואין והגירושין של הרופא, השונה בתכלית מזו של הרטמן, נובעת גם מתוך הבעיה המרכזית במערכת היחסים ביניהם. כל בעיותיהם של הרופא ודינה מתחילות לצוף בחתונה עצמה, ומשם מתחילה התדרדרות מהירה מאוד במערכת היחסים ביניהם, שלא הייתה קיימת לפני כן. לאחר שהתגרשו, כל הבעיות האלו עוזבות את הרופא, כאילו לא היו קיימות לעולם. הוא שב להסתכל על דינה כמלאך, כאישה אוהבה שלא עשתה רע לאיש, ולא כשטן כפי שראה אותה כשהיו נשואים. דברים אלו נובעים משתי סיבות.

הסיבה הראשונה היא שלאחר הגירושין, דינה היא כבר לא "הבעיה" של הרופא בעיניו, הוא כבר לא רואה אותה כאחריות שלו. הסיבה השנייה היא הנורמות החברתיות של אותה התקופה, אלו

שעגנון מציג ביצירה. לפיכך, זוג שנישא צריך להיות רק אחד עם השנייה, רק לאחר הנישואין, ואסור שיהיו עם אחרים לפני כן. החתונה של הרופא ודינה גורמת לרופא להרגיש שחטא, שהוא שותף לפשע, ולכן גם מלווה בבושה. הוא כביכול לוקח אישה של אחר, שלא אמורה להיות שלו, והופך שותף לפשע שלה. כאשר הם מתגרשים, היא כבר לא מלכלכת את שמו, לא משפיעה עליו ועל מעמדו, והוא יכול לשוב ולראות אותה כטהורה ותמה.

כל אלו מדגישים את המנעד הרחב של מערכות היחסים המוצגות ביצירות האלו, וכן את ההבדל בין מערכות יחסים רעילות למערכות יחסים לא-בריאות, או כאלו שמשתנות ומשתפרות, או משתנות ומדרדרות.

ניתוח מגדרי

ראשית, בכל הסיפורים שניתחתי, הגיבורים הם הגברים. הסיפורים הם שלהם, הם הדמויות הראשיות. לכן, שיערתי שיוצגו בצורה חיובית. אף על פי כן בחלק מהסיפורים, הגיבור הגבר הוא אנטי-גיבור, ולא בהכרח הצד הטוב והצודק, וכך גם להפך. כלומר, העובדה שהגיבורים הם גברים לא הופכת אותם בהכרח לדמות הטובה, וגם לא לדמות הרעה. כמו שהגדרת מערכת היחסים ומיקום הקטגוריות על הסקאלות משתנים בין סיפור לסיפור, גם מקום הגיבורים - כ"טובים" או "רעים", כשולטים או נכנעים - משתנה בין מערכת יחסים אחת לאחרת, גם בהתאם לתכונותיה ומקומה של בת הזוג.

במערכת היחסים בין הרופא ודינה ב"הרופא וגרושתו", הרופא הוא השולט במערכת היחסים, וגם עונה לסטריאוטיפים של גבר. הוא אדם חזק ודומיננטי, הגיע למעמד הגבוה ועובד בעבודה נחשבת ונחשקת, וכן גם המפרנס העיקרי. עם זאת, הוא נתפס בסיפור כאדם לא חיובי. ככל הנראה אין קורא שמחבב אותו או תופס אותו כגיבור חיובי, אלא כאנטי-גיבור,¹⁸ שכן בסיפור עצמו הוא מוצג כאדם בעייתי ולא כדמות אהודה. מולו עומדת דינה, שהיא דמות פאסיבית וכנועה, ועד לסופו של הסיפור לא מצליחה לעמוד על מקומה, ומתאימה גם היא לסטריאוטיפ מסוים של אישה, הקיים בתקופה בה נכתב הסיפור. בשל יחסו של הרופא אליה, היא מעוררת אמפתיה ואהדה, ביחוד כאשר היא מצליחה להשתחרר מכבליו של הרופא.

גם ב"פנים אחרות", הרטמן הוא הצד השולט והחזק במערכת היחסים, וטוני היא פאסיבית וקשובה אליו. בניגוד לרופא, הרטמן נתפס לטענתי כגיבור "טוב", ולא כאנטי-גיבור. הוא מציג ומדגיש תפישות חיוביות על מערכות יחסים, ועל מערכת היחסים שלו בפרט, מה שהופך אותו לדמות מוערכת ועגולה. על אף התובנות שהוא מגיע אליהן והשינוי שעושה בינו לבין עצמו, הוא לא משנה באופן מעשי את מערכת היחסים שלו עם טוני. לאורך הסיפור כולו טוני היא פאסיבית, קשובה אליו וכמעט ולא מדברת בעצמה. לא ניתן לדעת מה היא מרגישה לאורך כל הסיפור, והרטמן עצמו לא מתעניין בה, לא נותן לה את מקומה, והיא גם לא לוקחת אותו. עגנון מציג ברצף שתי דמויות נשיות פאסיביות, שכל אחת מהן מנהלת מערכת יחסים עם בן זוג בעל אופי שונה לחלוטין. רצף זה עשוי לרמוז על תפיסה מסוימת של דמות האישה ביצירותיו.

¹⁸ גורביץ', דוד ודן ערב. "גיבור/אנטי גיבור". אנציקלופדיה של הרעיונות.
<https://haraayonot.com/idea/heroantihero>

אצל "פרנהיים", פרנהיים הוא לא השולט במערכת יחסים, כמו גם שהוא לא נתפס ומוצג לפי מאפיינים וסטריאוטיפים גבריים. כלומר, הוא יותר אישה מאשר גבר. הוא רכרוכי וכנוע, מתחנן לאהבה באופן שנתפס במשפחה של איגנה כפתטי, ונוסף על כך גם נפל בשבי, מה שמציג אותו כלוחם חלש, או כלא לוחם כלל. איגנה היא הצד השולט במערכת היחסים ביניהם, אך גם עליה מועברת ביקורת, רבה יותר מזו שמועברת על פרנהיים, וגם היא לא תואמת את הסטריאוטיפים הנשיים. היא לא קשובה ולא אמפתית כלפיו, וכן גם לא עדינה ורגישה. לפי התפיסות החברתיות, היא נוהגת כגבר והוא נוהג כאישה, ואף אחד מהם לא צריך לעשות זאת. הם לא לוקחים את המקום המתאים להם, ועל כן גם לא מצליחים לנהל את מערכת היחסים ביניהם באופן מיטבי. אף אחד מהם הוא לא גיבור חיובי.

גם יוסף ב"האדונית והרוכל" כנוע להלני, אך במידה מועטה בהרבה מפרנהיים. במובנים מסוימים הוא עדיין נשאר הגבר, גם במערכת היחסים וגם מבחינה סטריאוטיפית, שכן הוא עוסק במלאכות גבריות כמו נגרות ושיפוץ, אך נתפס כפאסיבי ונשען באופן מלא על בת זוגו מבחינה כלכלית. הוא לרוב כנוע אליה גם מבחינה רגשית, והיא שולטת בו ובזהותו. בנוסף לכך, הלני נתפסת ומוצגת כרעה באופן מובהק. היא מתכוונת לאכול את יוסף לאורך כל הסיפור, ללא ידיעתו, מה שהופך אותו למעורר רחמים ויוצר בנו רגשות פחד. בהשוואה לפרנהיים, שניהם אנטי-גיבורים, אך פרנהיים באופן מוקצן מיוסף. שתי הנשים, גם איגנה וגם הלני מוצגות ונתפסות כנשים רעות, ובניגוד לסיפורים האחרים שהצגתי ("הרופא וגרושתו" ו"פנים אחרות") הן לא פאסיביות כלל. אף אישה מבין הדמויות הללו לא הוצגה באופן חיובי, באותו מעמד של הגבר וכשותפה מלאה למערכת היחסים. הן או פאסיביות וכנועות, או רעות ושולטות (מעל הגבר).

בשונה ממערכות היחסים האלו, במערכת היחסים בין קריינדיל טשארני ומנשה חיים יש שוויון ושותפות כמעט מלאה. מלבד היותו של מנשה חיים המפרנס העיקרי, הוא וקריינדיל טשארני לוקחים חלק שווה בכל דבר במערכת היחסים ביניהם, מגיעים להחלטות קטנות וגדולות יחד, ואין צד שולט או כנוע לשני. בדומה לכך, גם במערכות היחסים המוצגות בסיפור פשוט, אין צד שולט וחזק וצד כנוע, אך בניגוד לכך אין שותפות מלאה ביניהם. הירשל ובלומה לא זוג בפועל, ולא מנהלים מערכת יחסים זה מול זה במשך רוב הרומן, ועל כן אין ביניהם יחסי כוחות. גם אצל הירשל ומינה, בשל חוסר הרצון ההדדי הקיים ביניהם לאורך רוב הרומן אין יחסי כוחות, שכן כל אחד עוסק בדבריו שלו. בנוסף לכך, מינה היא לא פאסיבית, אך גם לא אקטיבית במיוחד. היא פועלת כדי לשנות את המצב ביניהם, מציפה את הדברים ודורשת שינוי אך לא מציבה תנאים ורצונות משלה, אלא מעבירה את הכוח לידיה של הירשל. הירשל, לעומת זאת, פאסיבי ולא מתעניין כלל במערכת היחסים שלו עם מינה. גם הוא אנטי-גיבור, שלא מצליח לאורך רוב הרומן לבסס את מערכות היחסים שלו ואת רצונותיו, ונשאר כנוע לרצונות הוריו.

מכל אלו, ניתן להפריך גם את ההשערה הראשונית שלי, על כך שגיבורי הסיפור יוצגו באופן חיובי, שכן מלבד מנשה חיים, על כולם מועברת ביקורת באופן כזה או אחר. בנוסף, היצג זה מדגיש את המנעד הרחב של מערכות היחסים, הדמויות והאנשים המופיע ביצירות האלו. כל מערכת יחסים היא לגופה, בכל מערכת יחסים יש דמויות שונות, עם אופי שונה ודפוסי פעולה שונים, הגורמים למערכות היחסים להצליח או להתפרק.

חלק שלישי - יחסינו לאן: על מה שניתן להבין ממערכות היחסים המתוארות

ביצירות

החלוקה לקטגוריות

לאחר ניתוח של מערכות היחסים הללו ביצירותיו של עגנון, ולאחר "התאמתן" לסוגי מערכות יחסים, לטענתי, אין קטגוריה אחת שהיא הקיצונית ביותר. אין קטגוריה שכאשר היא רעילה, למשל, מערכת היחסים הופכת להיות רעילה באופן אוטומטי וחד משמעי, ולהפך. אין מערכת יחסים שכאשר קטגוריה מסוימת בה היא בריאה, מערכת היחסים היא חד משמעית בריאה. מערכת יחסים רעילה אחת לא זהה, וגם לא בהכרח דומה למערכת יחסים רעילה אחרת. בכל מערכת יחסים, כל שתהיה, קיימות אותן "הקטגוריות" (הדדיות, תקשורת, אמון ונאמנות ותמיכה / שליטה), אך בכל אחת הן באות לידי ביטוי באופן שונה. כלומר, קיימת מערכת יחסים רעילה בה יש תקשורת בריאה, אך כל שאר הקטגוריות הן לא-בריאות, גבוליות או רעילות. התקשורת - או כל קטגוריה בריאה אחרת - לא הופכת את מערכת היחסים לבריאה. כדי לקבוע האם מערכת יחסים היא בריאה, לא-בריאה, גבולית או רעילה, יש להסתכל על מכלול הקטגוריות והסקאלות, וכן על הגדרות ספרות המחקר הפסיכולוגית.

כאשר מכלול הקטגוריות (או קטגוריה אחת, לא משנה איזו) לא עובדות באופן מיטבי, כלומר ממוקמת בטווח שבין לא-בריאה לרעילה, מערכת היחסים לא יכולה להיחשב בריאה. מערכת יחסים בה התקשורת לא מיטבית, אין הדדיות ורצונות זהים, אין אמון ונאמנות ונטייה לשליטה של אחד מבני הזוג על השני, היא מערכת יחסים לא-בריאה, שכן מערכת יחסים בריאה לא יכולה להתנהל בלי הקטגוריות האלו. כדי לקבוע האם היא לא-בריאה, גבולית או רעילה, יש לבחון את מיקום הקטגוריות על הסקאלה, על הגדרות ספרות המחקר הפסיכולוגית ועל התנהלות מערכת היחסים בכלל - כמו מקור הבעיות האלו וכמה הן חוזרות על עצמן, וכן על הדינאמיות והתהליך שעוברת מערכת היחסים, אם בכלל עוברת.

אף על פי כן, ניתן לראות בניתוח מערכות היחסים ביצירותיו של עגנון ומיקומן על הסקאלות, שלא כולן נמצאות במקום התואם להגדרתן באופן מדויק. לדוגמה, אף אחת מהקטגוריות ב- "והיה העקוב למישור" לא ממוקמת על הסקאלות כלא-בריאה, אלא לרוב על הגבול בין בריאה ללא-בריאה, אך עדיין מוגדרת ככזו. על פניו, לפי המיקומים על הסקאלות וכן ההתנהלות הפנימית ביניהם וההגדרה הפסיכולוגית, מערכת היחסים אמורה להיות בריאה או נוטה לכך, אך הגורמים החיצוניים מונעים ממנה להיות כזו. מערכת היחסים ביניהם לא מיטיבה עמם, ובסופו של דבר הם לא מצליחים להיות יחד וכל אחד חי חיים נפרדים.

מדוגמה זו ניתן לראות שהיצירות מציגות ומראות שוני במערכות יחסים ובבני האדם, ומנסות לפרק את הדיכטומיות והתבניות של ההגדרות החברתיות. דרך מערכות היחסים האלו, אפשר גם להבין את חיינו שלנו ואת מערכות היחסים בהם, כמו את האופן בו הן מוצגות ביצירות האלו. אין כמעט שום דבר קבוע, מושלם או חד משמעי. בני האדם שונים זה מזה, וכך גם מערכות היחסים שלהם. דבר שיעבוד במערכת יחסים של אדם מסוים, לא בהכרח יעבוד במערכת יחסים של אדם אחר. דבר מסוים שיתאים ויעבוד באופן מיטבי בזוגיות מסוימת, לא יתאים ולא יעבוד בזוגיות אחרת. עגנון מראה שלא הכל מסתדר לפי תבניות והגדרות, לא ניתן להכניס מערכות יחסים ובני אדם למערכת מקובעת או לתבנית מסוימת. אין קטגוריה רעילה ביותר וקטגוריה רעילה פחות, הכל

תלוי בבני האדם ובמערכת היחסים שאותה הוא מנהל, עם בן הזוג שאיתו הוא מתנהל וגם בשינוי והתהליך שהם יכולים לעבור יחד, ולא בהגדרות מוחלטות של החברה. היצירות האלו מציגות מנעד רחב של רגשות, בני אדם ומערכות יחסים, ולא רק דבר אחד ומסוים היושב בתבנית מדויקת.

עיצוב מערכות היחסים

במערכות היחסים הרעילות, המתוארות ב"הרופא וגרושתו", "פרנהיים" ו"האדונית והרוכל", מודגשת הרעילות הן מנקודת מבטם של הקוראים והן דרך סגנון הכתיבה. מערכות יחסים אלו אינן מוצגות כמודל אידיאלי לזוגיות, אלא מדגישות את אופיין ההרסני. הזוגות לא מסיימים את דרכם יחד, כולם מתגרשים או נפרדים, ופרידתם מתוארת כדבר הנכון לעשות. למשל, לאחר הפרידה ב"הרופא וגרושתו", דינה חיה את חייה כראוי, כפי שחיה אותם לפני כן, ולא תוך התעללות. כך גם אצל הרופא. הוא משתחרר מהקושי שלו, מהשיגעון והאובססיה שחוה, ומצליח לחזור לחיות כפי שחי לפני כן, ולאהוב את דינה באותו האופן שאהב אותה לפני שהיה איתה. אף על פי שקיימת תחושת הקלה כאשר הרופא מצליח לחזור לחייו הקודמים, קיימת ביקורת למעשיו גם מצד הקוראים וגם באופי הכתיבה. הרופא, שהוא המספר, מודע לבעיותיו ומבקר אותן בעצמו, אך לא מצליח להפסיק לנהוג כך, ומבקר את עצמו גם על זה.

את אותו הדבר ניתן להגיד גם על "פרנהיים" וגם על "האדונית והרוכל". ב- "פרנהיים", מועברת ביקורת דו-צדדית, גם על מעשיו וגם על איננה. הם שניהם לא מוצגים כדמויות חיוביות וצודקות - בהמשך לניתוח המגדרי שלהם - אף אחד מהם לא נוהג כראוי מול בן זוגו, וניתן לראות זאת דרך הכתיבה עליהם. פרנהיים נפגע מאיננה, ובצדק, ומעורר בנו רחמים ורצון עז שיעזוב אותה. בקריאת הסיפור, עולים לא פעם ייאוש ורגשי רחמים כלפי פרנהיים, אך באותה נשימה גם לא רוצים שהוא ואיננה יסיימו את הסיפור יחד, מתוך הבנה שהם פוגעים זה בזה.

ב- "האדונית והרוכל" מועברת ביקורת ישירה על התנהגותם ויחסיהם, המונעים מניצול הדדי ומטעמים של הנאות גופניות וצורכי מחייה. כאשר המספר גורס במהלך הסיפור: "מי שעסקו עם נשים יודע שכל אהבה התלויה בדבר סופה בטלה", הוא מעביר ביקורת על יחסיהם בכלל ועל הלני בפרט, ומציג זאת באור שלילי. משפט זה מדגיש שאהבה "טובה" (מערכת יחסים בריאה) לא אמורה להתבסס על מניעים חיצוניים, לעומת הזוגיות בין הלני ויוסף. בנוסף לכך, מועברת ביקורת על התנהגותו של יוסף ככנוע ומפותה. אמנם ברור שהוא דמות טובה יותר ממנה, שכן כקוראים אנו שמחים כשהוא ניצל מאכילתה של הלני, אך לאורך כל הסיפור עולה הכעס והתסכול מכך שהוא לא שם לב לדברים הקורים סביבו. הלני רומזת מספר פעמים לכוונותיה, והוא בוחר להתעלם ולא לנסות להבין אותם. גם הם לא מסיימים יחד את הסיפור, ויוסף ניצל וחוזר לטיבו.

הירשל ומינה, שלמערכת היחסים ביניהם לא נתתי הגדרה סופית, אמנם מסיימים יחד את הסיפור, אך רק לאחר שהם השתפרו יחד, והיטיבו זה מול זה וביחסיהם. כלומר, הם מסיימים יחד כאשר הם אוהבים זה את זה יותר משאהבו, ומתנהלים זה מול זה באופן מיטבי. המצב ביניהם לא השתנה במאה ושמונים מעלות, אך מראה סימנים חיוביים. לפני כן, מערכת היחסים ביניהם לא הוצגה באור חיובי, אלא הציגה את הבעיות הקיימות ביניהם ואת הירשל כגורם העיקרי לכך. מינה ידעה, לאורך כל הרומן, שמה שיש ביניהם אינו אהבה, אך לא ידעה איך לפעול מולו ומול המצב ביניהם. היא ניסתה לשנות אותו, אך ללא הצלחה. אף על פי שסיימו את הסיפור יחד, והמצב ביניהם הפך

לחיובי יותר, הסוף הוא לא סוף טוב לטענתי. הוא משאיר טעם מר, לא טוב גמור, ולא בהכרח מה שהיינו רוצים שיקרה בשביל שניהם.

ב"פנים אחרות", מערכת היחסים בין טוני והרטמן היא לא-בריאה. גם הם לא מסיימים יחד את הסיפור, בדומה לזוגות האחרים (מלבד מינה והירשל), אך קיימים רמזים לכך שיחזרו, וכוונה לכך מצד הרטמן. מכיוון שהרטמן הבין את טעויותיו, והראה שבכוונתו להשתנות ולשנות את מערכת היחסים ביניהם, ניתנת לכך הזדמנות נוספת, אך לא חד משמעית. אנו כקוראים לא יודעים האם הרטמן וטוני חוזרים זה לזו, מכיוון שהרטמן עדיין לא השתנה בפועל, ולא ניתן לדעת מה תהיה דעתה של טוני על כך. הוא מבין שטעה ומבין במה טעה, אך לא ניתן לדעת האם הוא מיישם את המסקנות שמגיע אליהן. בקריאת הסיפור, מתעוררים רגשות תקווה לשינוי ותיקון המצב ביניהם, שכן מסקנותיו של הרטמן והיחסים בינו ובין טוני מיטיבים. עם זאת, הם לא חוזרים להיות זוג. הם מסיימים "יחד מרחוק", כאשר לא מתואר שינוי במצבם בפועל, הרטמן לא לידה, וכל אחד מהם נמצא במקום אחר.

גם ב"והיה העקוב למישור", קריינדיל טשארני ומנשה חיים לא מסיימים יחד, בגלל הנסיבות והגורמים החיצוניים אשר מנעו מהם להיות יחד, ויכול להיות שגם בגלל החלטתו של מנשה חיים. התנהלותם הפנימית היא בריאה, ולא מועברת עליה ביקורת, שכן יש לכל אחד מהם מקום שווה במערכת היחסים והם מתנהלים בשותפות מלאה. כאשר הם לא מצליחים לחזור ולהיות יחד, בגלל אי ההבנה החיצונית ובגלל שמנשה חיים לא מספר לקריינדיל טשארני שהוא אכן חי, אנו כקוראים מתעצבים, ומתעוררים רגשות תסכול על המצב. כזוג, הם מעוררים אהדה ואהבה, בעיקר ביחס לזוגות האחרים, ולכן כאשר מערכת היחסים ביניהם לא מצליחה להתקיים נוצרת אכזבה. בבניית הסיפור כך, נראה ששום דבר בעולם לא יכול להיות מושלם. גם אם מערכת היחסים היא בריאה ומיטיבה לחלוטין, יכולים להיות גורמים חיצוניים - אי הבנה, עקרות, מצב כלכלי - המונעים ממנה להתקיים כראוי, ואף החלטה אחת, שנובעת מתום לב, שמסיימת את מערכת היחסים.

כלומר, יש בעיות שלא תלויות בנו, למרות הרצון וההתנהלות הנכונה. עם זאת, לגבי הירשל ומינה, שכן מסיימים יחד את הסיפור, ובמידה מסוימת גם לגבי הרטמן וטוני, ניתן לראות גם כן ביקורת, אך גם רמז לשינוי ולכך שבעזרת כלים מסוימים אפשר לתקן את המצב הקיים.

דרך כך, ניתן לראות שמוצגת ביקורת על מערכות היחסים הרעילות, וגם על הגבוליות והלא-בריאות. התמונה והטענה הכללית אשר נובעת מהסיפורים האלו היא שכניסה למערכות יחסים מסוגים אלו אינן ראויות. מערכות היחסים האלו לא נכתבות כדוגמה למערכת יחסים בריאה וטובה ומציגות תמונה שכך לא צריכים להיראות חיי הנישואין או זוגיות בכלל. אם הן היו אידאליות, כנראה שהזוגות היו מסיימים את הסיפור יחד, או מעוררים אהבה ואהדה, גם כזוג וגם כדמויות ואנשים פרטיים, אך זה לא קורה בסיפורים האלו. בכל אחד מהם, מוצגת תמונה אחרת שמראה איך מערכת יחסים לא צריכה להיראות, המסתיימת בטעם מר. בחלק מהן מוצג גם תחילת השינוי, המציג איך היה ראוי שמערכת יחסים תיראה, אך מהלך זה לא נשלם בהן.

לכן, משש היצירות שניתחתי וחקרתי, עולה שאין מערכת יחסים שיכולה לעבוד באופן מיטבי. מטבע הדברים, ומטבע בני האדם, הם לא יכולים ולא יודעים להתנהל יחד. שש היצירות – "הרופא וגרושתו", "פנים אחרות", "פרנהיים", "האדונית והרוכל", "והיה העקוב למישור" ו"סיפור פשוט"

- מציגות מנעד רחב של אנשים, רגשות ומצבים שונים, ובכולן מתפרקות מערכות היחסים בשלב מסוים או בסופו של הסיפור.

אם כך, נראה שההבדל בין מערכת יחסים לא-בריאה, גבולית ורעילה אינו מהותי. התפיסה שעולה מהיצירות האלו היא שכמעט תמיד הן לא עובדות ולעולם לא יהיו טובות, בלי קשר להגדרה הפסיכולוגית שלהן או לתבנית שניתן להן בתור חברה, אם ניתן. כפי שהצגתי לעיל, קיימות מערכות יחסים שלא תואמות להגדרה הפסיכולוגית שייחסתי אותן אליה, ובשל ההתנהלות הפנימית הן כאלה - ולהפך. יחד עם זאת, יש אפשרויות נוספות לסיבה שמערכות היחסים האלו נראות כך, ועל כך שחלקן חורגות מהטענה הזו. הראשון הוא שבספרות, בלי בעיות - אין סיפור, אין עלילה. זהו נימוק לבעיות הקיימות במערכות היחסים, אך לא לסיום הפסימי של רובן.

החריגה בתבנית הפסימית של רוב הסיפורים היא ב"סיפור פשוט", ובמובן מסוים גם ב"פנים אחרות". מערכת היחסים בין הירשל ומינה בסוף הסיפור משתנה, כפי שצינתי קודם לכן, רק לאחר שהירשל עובר טיפול. זאת, לדעתי, טענה לכך שמערכת יחסים כזו יכולה להשתנות רק לאחר טיפול והתערבות של גורמים חיצוניים, שלא כמו ב- "הרופא וגרושתו", בה הרופא מדבר על רצון לשינוי אך לא מצליח לקיים אותו בפועל. ב"פנים אחרות" הסוף נותר פתוח ומרמז על אפשרות לשינוי, אך ללא ודאות שטוני והרטמן ישובו זה אל זה. ייתכן שהדבר נובע מכך שלא עברו תהליך משמעותי כמו הירשל ומינה, ואולי גם בשל סוגת היצירה - סיפור קצר ולא רומן, המותיר מקום לאי-ודאות.

לדעתי, הסיווג בין מערכות יחסים לא-בריות, גבוליות ורעילות הוא בעיקר בשבילנו כחברה, שכן אף על פי שלפי היצירות האלו מערכות יחסים לא יכולות להתקיים באופן מיטבי, מטבע האנושות והעולם, הן ככל הנראה ימשיכו להתקיים. לכן, בתור חברה ובתור אינדיבידואליים, אנו צריכים להכיר את ההגדרות והמצבים האלו, ואת המקומות שמהם הם יכולים להתפתח. כך נוכל לזהות מתי יש סכנה ממשית - גם אם לא סכנת חיים - בשבילנו, או בשביל אחרים שנמצאים סביבנו, ומתי זהו מצב לא טוב או "תקיין", אך לא מהווה סכנה ממשית. בנוסף, דרך הכרת המושגים וההגדרות האלו, נוכל להסתכל על מצבים ועל מערכות יחסים גם דרך שטחים אפורים, ולא באופן דיכוטומי של "שחור ולבן". לא כל מצב לא טוב הוא רעיל. רוב המצבים, ורוב מערכות היחסים הן מורכבות, ולא תואמות לתבנית אחת באופן מוחלט, כמו שניתן לראות בהגדרות של מערכות היחסים האלו, שעליהן עגנון כתב.

בעולמנו שלנו: סיכום התובנות והשפעתן על חיינו

כפי שציינתי במבוא, כל היצירות שנחקרו בעבודה זו הן יצירות הנלמדות במערכת החינוך הישראלית, גם הממלכתית וגם הממלכתית-דתית. כלומר, היצירות האלו מעצבות תפיסה מסוימת אצל בני הנוער על אודות מערכות יחסים וזוגיות, בשלב קריטי מאוד בביסוס התפיסות האלו. בהקשר שבין ספרות ופסיכולוגיה, עליו הרחבתי במבוא, ניתן להבין שהקריאה מאפשרת לאדם להעמיק בהיכרותו עם עצמו. הוא יכול להבין דפוסים ותכונות מסוימים שלו ושל הסובבים אותו דרך קריאה והבנה של דמויות כתובות. דרך הספרות, וכן דרך ההיבט הפסיכולוגי שלה, בני נוער לומדים להבין דפוסים של מערכות יחסים, ולראות דוגמה להתנהלות של מערכת יחסים בין בני זוג.

מכיוון שמערכות היחסים ביצירות מוצגות באור שלילי ומועברת עליהן ביקורת, בני הנוער הלומדים את היצירות האלו, ואנשים הקוראים אותן בכלל, עשויים להבין דרכן שלא כך צריכה להתנהל מערכת יחסים, שכן עגנון מציג תמונה בה לא כל דבר קורה כרצוננו, ולא כל דבר הוא מושלם. אם כך, הערך הקיים, לפי דעתי בלימוד היצירות האלו במערכת החינוך הוא שבני נוער צריכים להכיר גם צורה כזו של מערכות יחסים. חשוב להציג את היצירות באופן שיבטא את המורכבות הקיימת במערכות יחסים, ולהיעזר בהן כדי להסתכל באופן עשיר יותר על עולמנו שלנו. יש לזהות מה לא נכון שיקרה כאשר נמצאים בזוגיות, היכן ניתן לזהות סכנות, איך אפשר לתקן פגמים, וכן לזהות מצבים בהם אי אפשר לתקן, מצבים בהם הדברים פגומים מיסודם, או שפשוט לא מסתדרים כפי שאנו רוצים שישתדרו. זאת ניתן לעשות דרך העברת ביקורת על מערכות יחסים מהסוגים המוצגים ביצירותיו של עגנון, ודרך הבנה וניתוח וההיבטים הפסיכולוגיים שלהן.

לדעתי, עגנון לא מציג דוגמה למערכת יחסים בריאה ומוצלחת לגמרי מכיוון שהוא משאיר לקוראיו את הבנתם בהקשר טיבה של מערכת יחסים מיטיבה. ביצירות של עגנון שבחנתי, גם כאשר יש תיקון, הוא לא נשאר זמן רב, והכל חוזר לקדמותו, או שהסיפור מסתיים. במערכות היחסים הפגומות שהוא יוצר, הוא מציג מנעד רחב של רגשות, של אנשים ושל מצבים ומקרים שונים. הוא מראה שלא לכל אדם יש את אותן מערכות יחסים, יש מגוון רב של מערכות יחסים, חלקן רעילות, חלקן לא-בריאות, חלקן גבוליות ואת חלקן גם לא ניתן להגדיר לגמרי, בהתאם למגוון רב של אנשים ומצבים. זו גם האמירה של מכלול היצירות האלו, לטענתי, על מערכות יחסים שמוגדרות בריאות ומוצלחות. על כל אדם להבין בעצמו מה נכון ומתאים לו, ולא להיות כפוף לחלוטין לתבניות וההגדרות של החברה, וניתן לקרוא מגוון יצירות עגנוניות כדי להבין זאת.

ביבליוגרפיה:

ספרות מקור:

- עגנון, שמואל יוסף. "האדונית והרוכל". **סמוך ונראה**. הוצאת שוקן, 1968, עמ' 92-102.
- עגנון, שמואל יוסף. "הרופא וגרושתו". **על כפות המנעול**. הוצאת שוקן, 1998, עמ' 367-383.
- עגנון, שמואל יוסף. "והיה העקוב למישור". **אלו ואלו**. הוצאת שוקן, 1959, עמ' 61-127.
- עגנון, שמואל יוסף. "סיפור פשוט". **על כפות המנעול**. הוצאת שוקן, 1998, עמ' 44-215.
- עגנון, שמואל יוסף. "פנים אחרות". **על כפות המנעול**. הוצאת שוקן, 1998, עמ' 351-366.
- עגנון, שמואל יוסף. "פרנהיים". **עד הנה**. הוצאת שוקן, 1974, עמ' 321-336.

ספרות מחקר:

- ברזל, הלל. "פנים אחרות - הדרך חזרה". **עלי שיח**. יוני 1974, עמודים 96-110.
- גוריון-בשן, אלינור, זיוה לויטה, וניצה עציון. "התמסרות והיעתרות, כניעה והשתלטות במערכת יחסים זוגית". **שיחות**. כרך 31, חוב' 3, יולי 2017, עמ' 226-229.
- גורביץ', דוד ודן ערב. "גיבור/אנטי גיבור". **אנציקלופדיה של הרעיונות**.
<https://haraayonot.com/idea/heroantihero>
- דודאי, רינה וזהבה כספי. "והכל כחפץ האדם ורצונו? עיון בסיפור 'הרופא וגרושתו' מאת ש"י עגנון". **עלון למורה לספרות**. כרך 16, 1996, עמ' 130-141.
- הירשפלד, אריאל. "אנטומיה של עגינות". **לקרוא את ש"י עגנון**. אחוזת בית, 2011. פסיק, הספרייה הדיגיטלית. <https://ebooks.psyk.io/pdfViewer/1705>
- הושע, ב. אברהם. "אזור הסחר החופשי בין הספרות לפסיכולוגיה". **אחיזת מולדת: עשרים מאמרים ורישום אחד**. עורך אבנר הולצמן. הקיבוץ המאוחד, 2008, עמ' 155-163.
- יולביץ', עינב וחני לורנצי אורן. "יחסים נרקסיסטיים/פסיכופתיים". **פסיכולוגיה עברית**. 28 בנוב' 2021. <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=4246>
- נצר, רות. "עוד מבט על האדונית והרוכל". **גג: כתב עת לספרות**. כרך 22, קיץ 2010, עמ' 62-65.
- שביט, עוזי. "מעוות לא יוכל לתקון: על פרנהיים לש"י עגנון". **השיר הפרוע - סגנון וריתמוס בשירה העברית החדשה**. הקיבוץ המאוחד, 2022, עמ' 262-263.
- שמיר, זיוה. "תעלומת הדמיון המפתיע בין סיפורו של עגנון 'האדונית והרוכל' לסיפורו של רואלד דאל 'The Landlady'". **גג: כתב עת לספרות**. כרך 21, 2009.